

4. Životné podmienky a spôsob života

Druhá časť publikácie je venovaná základným rozmerom života ľudí „v podpazuší Spišskej Magury“ a ich obmenám v horizonte času. Chceme sa zamerať na najdôležitejšie sféry ľudskej činnosti, prejavujúce sa v spôsobe života, práci, kultúre, vzdelávaní, športe ako i modlitbe. Tieto témy sme usporiadali do štyroch ucelených kapitol, tvoriacich začínajúcu sa druhú polovicu knihy. Ak sme v historických kapitolách sledovali hlavné dejinné udalosti od založenia Reľova a Hágov až do dnešného dňa, v nasledujúcich kapitolách bude každá téma obsahovať svoj „malý dejinný kontext“. Bude tak z toho dôvodu, že ľudská usilovnosť, génius, dôvtip i fantázia, vytvorili počas vekov aj v našej obci mnohé hodnoty, ktoré je potrebné privolať do „pamäte tunajšieho národa“.

V začínajúcej sa štvrtej kapitole budeme rozprávať o životných podmienkach, v akých žili naši predkovia a v akých žijeme my; o reľovskom a hágovskom chotári, ako aj o výzore samotných obcí; o spôsobe bývania a obliekania sa v priebehu vekov; o spôsobe liečenia chorôb kedysi a dnes; o práci v jej rôznorodých podobách ako aj o trávení voľného času. Načrtnuté rozmery dávajú tušiť, že ide o pomerne rozsiahly a široký priestor. Dúfajme, že sa nám ho podarí prijateľným spôsobom zachytiť a priblížiť pochopu poznávaniachtivého čitateľa. ☺

4.1. Drsnosť kraja a prírodné podmienky

Vlastimil Kovalčík začína svoju báseň „Zamagurie“ slovami: „*Ty rýdzi drsný kraj, portrétny – v podpazuší Tatier, Magury a Pienin...*“ Už len z tejto jednej vety možno vyčítať, v akom prostredí sa nachádzame, aký spôsob života nám tento kraj môže ponúknuť a akou prácou sa mohli tunajší ľudia zaoberať. Položenie zamagurského ľudu v dávnej i nedávnej minulosti bolo ťažké, v istých obdobiach veľmi ťažké, až beznádejné. Za feudalizmu bolo zamagurské územie rozdrobené medzi početných zemepánov, hoci v dobe hlavnej kolonizácie (koniec 13. až začiatok 15. storočia) patrilo iba šľachticom z Brezovice – Berzeviciovcom (14 obcí), šľachticom zo Spišského Hrhova – Görgeyovcom (4 obce) a kláštoru križovníkov svätého Hrobu v Lendaku (2 obce). Obce patriace týmto zemepánom prešli v priebehu 14. až 16. storočia do vlastníctva panstva hradu Nedeca a panstva Červeného kláštora ako hlavných a najväčších zamagurských zemepánov, popri ktorých menšími zemepánmi boli rodiny Švábyovcov, Matiašovských, Spilbergovcov, Doleviczenych, Lányiovcov,

Grodkovszkych a ďalších. Jedným zo záujmov týchto zemepánov bolo využívanie zamagurských poddaných, ktorých gniavili aj iné ťažkosti a rôzne živelné pohromy.

V dôsledku týchto skutočností sa v mnohých dedinách v Spišskej Magure počet obyvateľstva natoľko znížil, že bolo potrebné ich dosídliť – obec Reľov roku 1568. Niektorým dedinám hrozil dokonca zánik – dosvedčujú to mnohé sťažnosti obyvateľov na neznesiteľné pomery. Koncom 18. storočia, kedy sa začala písať vlastná história zamagurského zdravotníctva, nebolo postavenie zamagurského ľudu o nič lepšie. Ako dôkaz možno uviesť slovensky písanú žiadosť obcí Malej a Veľkej Frankovej a Osturne zo 17. januára 1786 o oslobodenie od povinnosti lámania a vovania kameňa na opravu poštovej cesty na hraniciach Spiša s Liptovom. V žiadosti sa uvádza, že v dôsledku hladu po neúrodnom roku 1785 ľudia chorejú, rovnako aj dobytok, pre ktorý je len splesnená potrava. Niet si čo vziať na jedenie, rovnako aj dobytku niet čo vziať ako potravu. V ten istý deň napísali žiadosti s rovnakým odôvodnením aj obyvatelia Spišskej Starej Vsi, Matiašoviec, Zálesia, Spišských Hanušoviec, Jezerska, Hágov, Reľova a Nedece.

O desať rokov sa situácia zopakovala. Dlhotrvajúce sucho malo za následok neobyčajnú neúrodu, a tak bolo znova potrebné organizovať finančnú i materiálnu pomoc postihnutým obciam. Na zmiernenie hladu bolo pridelených Haligovciam 50 zlatých, Veľkému Lipníku 100 zlatých, Reľovu 50 zlatých a Zálesiu 50 zlatých. Do pomoci sa zapojili aj zemepáni. Nasledujúceho roku darovala Spišská stolica Matiašovciam 20 zlatých, 1 sud soli a 2 sudy múky, Zálesiu 90 zlatých, Spišským Hanušovciam 139 zlatých, Reľovu 126 zlatých, Lechnici 10 zlatých, pol suda soli a 1 sud múky, Lesníci 10 zlatých, pol suda soli a 1 sud múky atď. Roku 1811 bola znova mimoriadna suchota najmä v podtatranskej a zamagurskej oblasti. Podľa správy hlavného slúžneho môžu výnosy žatvy sotva stačiť na pol roka. Pre nedostatok potravy bude nutné dobytok zabíjať a soliť. Ak sa obyvateľstvu nepomôže, môže nastať hlad a môže dôjsť k úplnej pohrome.

Rokom 1828 sa začal rad neúrodných rokov, ktoré dosiali svoj vrchol roku 1831, kedy sa pre dlhotrvajúce sucho neurodilo ani obilie, ani seno. Ťažké położenie našich predkov vyhrocovali aj ďalšie pohromy – časté požiare, ničivé záplavy a pod. V ich výpočte by sa dalo pokračovať, ale aj tie, čo boli dosiaľ uvedené, dostatočne dokumentujú ťažké životné pomery na Zamagurí, ktoré sa v rokoch mimoriadne ťažkých úderov stávali takmer neznesiteľnými. Ak ešte dodáme, že na veľmi nízkej úrovni bola hygiena a že do konca 18. storočia tu nejestvovala zdravotnícka

starostlivosť, ktorá i potom bola málo vyhľadávaná a využívaná, môžeme si utvoriť úplnú predstavu o živote zamagurského ľudu.¹

Klimatické podmienky: Pre blízkosť Tatier a vyššiu polohu súčasnej obce Reľov (700 – 800 m nad morom) – podnebie je tu v porovnaní s inými dedinami za Spišskou Magurou o niečo chladnejšie. Prvé mrazy prichádzajú už v septembri, posledné sú ešte v apríli, ale niekedy ešte aj v máji. Keďže v októbri častokrát prichádza „babie leto“, zem poväčšine zamrzá v novembri a rozmrzá v apríli. Na slnečnej – pravej strane hlavnej cesty smerom zo Spišskej Magury, zem rozmrzá už v marci, a preto sa tu orie i seje (sialo) skôr. Na „zimnej“ – ľavej strane cesty sa orie a seje (sialo) vždy až naposledy.

Sneh začína padať v novembri a roztápa sa v marci, resp. apríli. Snehová pokrývka sa vo vyšších polohách, a najmä v hlbokých dolinách, udrží 100 a viac dní. Treba povedať, že predovšetkým v ostatných rokoch nie je mráz a snehová pokrývka súvislá. Stáva sa, že v niektorých etapách zimného obdobia sa sneh na nejaký čas stráca. Najnovšie dejiny si pamätajú aj „zelený január“, čo je pre oblasť Zamaguria iste veľmi nezvyčajné. Z druhej strany sú zimy veľmi tuhé – s dlhodobou pokrývkou snehu a silnými mrazmi. Hrúbka snehovej pokrývky býva rôzna. Podľa zápisoch v obecných kronikách a pamäte starších ľudí kedysi bývalo priemerne okolo 50 – 60 cm snehu, v niektorých horských dolinách výnimočne aj 2 – 3 metre.

Oblačnosť sa v priebehu roka mení. Najmenšia je v septembri, najväčšia v decembri. Pre jar je typické premenlivé počasie – slnko, dážď, vietor, často ešte aj sneh a mráz. V letnom období sú charakteristické časté búrky. V ostatnom čase mali obyvatelia súčasnej obce Reľov aj nepríjemné skúsenosti počas prietrze mračien a následnej povodne. Niektorým sa voda dostala do pivníc a dvorov, niektorým zobrala mosty a lávky, ktoré slúžili na prechod cez potok. Pre porovnanie možno uviesť, že priemerný ročný úhrn zrážok v Spišskej Starej Vsi je 735,2 mm, v Reľove 926,6 mm a na hrebeni Spišskej Magury 1 140 mm.

Kým najchladnejší mesiac roka je január (priemerná teplota je -6 až -10 °C), najteplejší je spravdila júl (priemerná teplota je okolo 15 °C). Letá bývajú rôzne – spravdila sa striedajú rôzne dlhé slnečné a daždivé etapy. Výnimočne je slnečné a teplé celé leto, resp. aspoň celý jeden mesiac (naposledy tak bolo roku 2006). V lete povieva vietor väčšinou dolinou od severu – od Spišskej Starej Vsi. Studené dažde donášajú spravdila západne vetry a z juhu prichádzajú zasa búrky. Hrebene Spišskej Magury častokrát strhnú dážď aj vtedy, keď v ostatných obciach Zamaguria neprší.²

Rastliny a živočichy: Súčasná obec Reľov sa rozprestiera na úpätí Spišskej Magury, z troch strán je obklopená vysokými horami. Počas stáročia bývala predovšetkým drevorubačskou, pastierskou a neskôr roľníckou dedinou. Celý chotár je hornatý, zväčša zalesnený ihličnatým lesom, najmä vo vyšších polohách, ktoré dosahujú nadmorskú výšku 1157 m. nad morom. Listnatých stromov je málo a rastú väčšinou okolo potokov, na medziach a horských lúkach, kde tvoria nesúvislé porasty. Z ihličnatých stromov je najviac zastúpená jedľa a smrek. Väčšie zastúpenie má taktiež červený smrek a niečo menšie borovica. Na pasienkoch a voľných priestranstvách rastie ešte borovec a vo vyšších polohách aj kosodrevina (Pierogová) – žiaľ v dôsledku vypaľovania trávy ich v ostatnom období rapídne ubudlo. Listnaté stromy, hoci ich je podstatne menej, sú zastúpené bohatšie. Okolo potokov rastie vrbá, jelša, rakyta, čierna baza a lieska, ktorá tu má najväčšie zastúpenie spomedzi všetkých listnatých stromov. Okrem toho v chotári nájdeme ešte osiku, buk, brezu, lipu, agát, jaseň a javor. Z kríkov sú to najčastejšie trnky a šípky.

V súvislosti so šľachtením ovocných stromov treba povedať, že do roku 1933 neboli v našej obci štiepané ovocné stromy, pestovali sa len plánky. Až príchodom učiteľa Emila Rusiňáka sa to zmenilo. On bol prvý, kto začal realizovať a propagovať štiepanie stromov v tunajšej oblasti. Začiatky boli ťažké, no oplátilo sa. Dnes majú ľudia vo svojich záhradách mnoho ovocných stromov (ba aj sádov) a niektorí sa ich štiepaniu a šľachteniu aj aktívne venujú. Vzhľadom na polohu dediny a nadmorskú výšku sa tu darí predovšetkým hruškám, jablkám, slivkám a o niečo menej čerešňiam. Ako malé oživenie možno uviesť zápis v obecnej kronike zo 60. rokov minulého storočia, kde sa píše: „*Vcelku môžeme konštatovať, že ovocných stromov je zatiaľ veľmi málo. Je to zvlášť pre deti veľmi nevýhodné, takže v snahe dostať sa k ovociu navštevujú aj susedov záhradu, z čoho majú iba zbytočné neprijemnosti. Pre nedostatok kvalitného ovocia uspokojia sa často aj s plámkami, ktoré kde-tu v dedine alebo mimo dediny rastú.*“

Z poľnohospodárskych plodín sa v opisovanom kraji dopestuje najmä ovos a jačmeň. Ďalšou typickou plodinou sú zemiaky. Okrem týchto sa ako krmná plodina pestuje najmä datelina a krmná repa. V minulosti sa v hojnej miere pestoval ľan – na výrobu plátna. Dnes sa už nepestuje vôbec. Kapusta, ako aj ostatné druhy zeleniny, sa pestujú len v malom množstve – pre vlastné potreby. K tomu všetkému možno pripočítať lesné plody, ktoré ľudia zbierajú a využívajú na robenie zaváranín, sirupov a lekvárov. Medzi najvýznamnejšie patria čučoriedky, maliny, jahody, černice a v menšom množstve aj brusnice. Niektoré z nich ľudia pestujú v šľachtenej podobe aj vo svojich záhradkách. Okrem

lesných plodov možno v tunajších lesoch nazbierať a využiť aj rozmanité druhy húb, ako napr. kuriatka (lisovky), dubáky, plávky (holúbky), jedle bedle, masliaky, kozáky, suchohríby a pod.

Pokračujúc na ceste opisu tunajšej prírody treba uviesť aj to, že cez obec pretekajú dva väčšie potoky. Jeden z nich, ktorý tečie do dediny zo Spišskej Magury, sa volá „Ščerbová“. Druhý sa volá „Rieka“ a tečie z „Pierogovej“, „Cyrle“ a „Kapitánskeho lesa“. S ním sa spája hágovský potok, pritekajúci z „Poľany“ a „Hlbokého potoka“. Všetky tri hlavné tepny majú väčší počet menších prítokov. Podmagurský ráz kraja spôsobuje, že sa tu nachádza väčšie množstvo studničiek. Jeden z najsilnejších prameňov obyvatelia spútali a priviedli do dediny vodovod. Toto žriedlo sa nachádza „v Baniskách“. Asi jeden kilometer po ľavej strane poľnej cesty pod „Baniskami“ sa nachádza studnička zvaná „Teplica“. Volá sa tak preto, lebo v zime nezamrzá. V minulých rokoch, ale aj dnes, sa studničky využívajú na napájanie pasúceho sa dobytká. Tzv. žľabov bolo v celom chotári viacero. Pravdepodobne do roku 1935 v našich potokoch neboli žiadne ryby (dnes už asi tiež nie sú). Po tomto roku boli rybárskym spolkom nasadené pstruhy. Raky v našich potokoch nežijú.

Podme ešte na chvíľku do lesov, v ktorých žijú rozmanité druhy vysokej a divej zveri. Trvalými obyvateľmi našich lesov sú srny. Jelene sú tu prechodne – v zimných mesiacoch odchádzajú do Vysokých Tatier. Pomerne často sa tu vyskytuje diviacia zver, ktorá robí škody na poľnohospodárskych kultúrach. Prechodne sa tu zdržiavajú aj medvede a vlci. Pri prechádzkach v lesoch je možnosť stretnúť predovšetkým zajaca, lišku, kunu, veveričku, jazveca, divú mačku ale pri troche (ne)šťastia aj rysa. V blízkosti domácich obydľí možno stretnúť kunu domácu, tchora a lasicu. Svoje zastúpenie má jež, ktorého možno vidieť v poli, ale aj za vlastným humnom.

Keď sme si už povedali „o vode i zemi“, ostala nám ešte nebeská obloha. V oblasti Spišskej Magury žije až 160 druhov vtákov – nie sú však pre túto oblasť nejako zvlášť charakteristické. Možno z nich spomenúť aspoň niektoré, najviac zastúpené druhy. Z lesných vtákov je to predovšetkým sova, drozd, čížik, stehlík, d'ateľ, kukučka, prepelica, sluka, pinka, rybárik, škovránok, jastrab, sojka, vrana a straka. Zriedkavo sa vyskytuje hlucháň a to na dvoch miestach – na Spišskej Magure a v Smrečinách. V okolí dediny sa zdržiavajú taktiež vrabce, sýkorky, škorce a lastovičky. K tomu možno prirátať domáce holuby, ako aj sliepky, kačky a husy, ktoré vidieť v mnohých dedinských dvoroch.

Nakoniec sa ešte na chvíľu pristavme pri ďalších domácich zvieratách, ktoré si tunajší obyvatelia chovajú pre úžitok i pre potešenie.

V minulosti sa tu najčastejšie vyskytovali ovce. Ešte v 50. rokoch minulého storočia sa v Reľove a Hágoch nachádzalo okolo 400 oviec a ľudia si každoročne volili baču, ktorý ich pásol. Dnes je najviac zastúpený hovädzí dobytok a ošípané (hoci ich už tiež nie je veľa). Niektorí ľudia chovajú aj spomínané ovce, a tiež kozy. Kým ešte pred niekoľkými desiatkami rokov mali tunajší gazdovia väčšinou jedného a v ojedinelých prípadoch aj dvoch koní, dnes je držanie koňa už zriedkavosťou. Ich rolu prevzali mechanické stroje.³ Okrem vyššie vymenovaných domácich zvierat možno ešte spomenúť psov pre stráženie obydľí a mačky pre chytenie myši. Zaiste by sa dalo ešte mnoho hovoriť o prírode pod Spišskou Magurou, ale nielen o tom má byť naša kniha. Preto prejdime k opisu Reľova a Hágov, ako aj ich chotárov.

Obec Reľov a jej chotár: V čase svojho vzniku, resp. darovania kartuziánom na „Skale útočišťa“ roku 1314 bol Reľov maličkou osadou. Ako nám história dosvedčuje, takéto malé obce boli neprestajne doosídľované. Podľa súpisu domov v Spišskej stolici roku 1598 bolo v Reľove iba osem domov. Zároveň to už bolo viac ako predtým, keďže v urbáre z roku 1568 sa uvádza, že Reľovčania sú oslobodení od robotovania „*kvôli novej usadlosti*“. Súpis domov z roku 1635 hovorí, že v Reľove bolo 5 sedliackych a 6 želiarskych domov. Po ťažkom 17. storočí sa aj táto dedina začala postupne rozrastať. Zdá sa však, že počet jej obyvateľov len zriedka a nie veľmi prekročil číslo 500 (pred zlúčením s obcou Hágy).

Prechádzajúc k opisu obce Reľov treba povedať, že leží na severnej strane Spišskej Magury. Začína sa po zostupe zo Spišskej Magury do údolia prvým domčekom, ktorý je od samotného jadra dediny vzdialený asi pol kilometra. Patrí Štefanovi Kubicovi, ale momentálne je už niekoľko rokov uprázdnený. Smerom k dedine po pravej strane je postavený kamenný kríž, ktorý dal zhotoviť reľovský rodák – kňaz Andrej Marhefka. Odtiaľ sa už ponúka pohľad na prvé reľovské domčeky. Po pravej strane cesty, poniže nového domu Františka Mašlonku, je usituovaný miestny cintorín, z dolnej strany opevnený betónovým múrom. Ďalej po pravej strane sú štyri domy, oddelené od ostatnej dediny potokom „Ščerbová“. Na ľavej strane, oproti cintorínu, stojí osem domov, z toho dve drevenice.

Za potokom po ľavej strane je postavená farská budova a hneď vedľa nej miestny kostol „Povýšenia svätého kríža“. Od cesty je okolie kostola opevnené betónovým múrom a železným zábradlím z roku 1957. Vedľa kostola vedie poľná cesta, ktorá ho zároveň oddeľuje od bývalej školy, dnes slúžiacej ako budova Obecného úradu. Po ľavej strane cesty,

smerom k budove požiarnej ochrany je postavených päť domov, z toho jeden úplne nový. Od hlavnej cesty sa za horným reľovským mostom odvíja ulica, ktorá pokračuje smerom na sever, pozdĺž potoka „Ščerbová“. Hlavná cesta pokračuje na západ. Pri budove požiarnej ochrany sa točí smerom na sever a pokračuje až k dolnému reľovskému mostu, ktorý je hranicou medzi reľovským a hágovským chotárom.

V spomínanej budove požiarnej ochrany bol niekoľko desiatok rokov dozadu umiestnený Miestny národný výbor (MNV). V 60. rokoch bol podľa zápisov v obecnej kronike, v prízemnej časti budovy sklad požiarnej ochrany a šrotovňa, na poschodí bola kancelária MNV, pekne upravená sobášna miestnosť, osvetová beseda a zdravotnícke stredisko. Naproti tejto budove je na mieste bývalej vozárne postavený kultúrny dom. Medzi nimi je po ľavej strane, na mieste bývalej starej kamennej krčmy, nová stavba obchodu a pohostinstva. Tieto tri budovy spolu vytvárajú z troch strán ohraničený štvorec, ktorý predstavuje symbolické centrum obce Reľov. Pomedzi budovami požiarnej ochrany a nového obchodu a pohostinstva vedie cesta „na Roveň“. Po jej oboch stranách je vystavaných mnoho stodôl, vzdialených od dediny z bezpečnostných dôvodov – kvôli nebezpečenstvu požiarov, ale aj kvôli nedostatku miesta v blízkosti obytných domov. Zároveň sa v tejto časti najviac budujú nové domy. Zatiaľ ich je dvanásť.

Pri kultúrnom dome jedna, a asi 50 metrov nižšie druhá ulička spájajú hlavnú cestu s ulicou, ťahajúcou sa popri potok „Ščerbová“. Tak okolo hlavnej cesty, ako aj v spomínanej ulici a spájajúcich uličkách, je postavených mnoho domov, ktoré sa častokrát tlačia jeden vedľa druhého, v tom len dve drevenice. Mnoho domov je v súčasnej dobe prázdnych, niektoré sa opravujú a pripravujú na nových obyvateľov. Obec Reľov sa končí dvoma domčekmi pri sútoku potokov „Ščerbová“ a „Rieka“, v ktorých bývajú obyvatelia rómskeho pôvodu. Kedysi stál v ich blízkosti reľovský mlyn, po ktorom už dnes niet ani stopy. Reľovskí mlynári dali v blízkosti svojho domu postaviť kaplnku, ktorá bola roku 2007 prestavaná rodinou Štefaňákovou.

Po opise obce chceme čitateľovi priblížiť aj opis chotára. Keďže ten sa spravidla nemení tak rýchlo ako samotná obec, môžeme pre tento cieľ plne použiť informácie z kroniky obce Reľov, ako ich tam zaznačil učiteľ Andrej Malačina v 60. rokoch minulého storočia. Reľovský chotár na východnej strane susedí s hanušovským chotárom tam, kde vedie chodník do Zálesia. Tamojšie pole – až po hlboký potok, zvaný „Lazový“ – sa volá „Laz“. Je porastené borovicami, smrekmi a červenými smrekmi. Na druhej strane potoka je pole zvané „Za zdořik“, ktoré na druhej strane

susedí s „Colom”. Za vrchom, smerom k záleskému lesu, je „Ľavrova”. Z „Cola” sa vystupuje na kopec zvaný „Vysoká Gorka”.

Pod „Colom” je zasa časť chotára, ktorá sa volá „Zdořik”. Rovinka pod ním, v blízkosti potoka „Ščerbová”, sa volá „Hmieľnik”. Lán polí, ktorý vedie od „Zdořika” po potôčik tečúci okolo kamenného kríža nad Reľovom, sa volá „Široká”. Časť pod „Vysokou Gorkou” sa zasa nazýva „Dolina”. Od spomínaného kríža až po potôčik, ktorý sa volá „Jonkov”, je časť chotára zvaná „Zadné pole”. Hrebeň pohoria od „Vysokej Gorky” sa volá „Pusté”. Pás polí od „Jonkovho” potôčika po murovaný most sa volá „Huľok“, od „Huľoka” po prvú zákrutu pod Spišskou Magurou sa volá „Třešňová”. Od „Třešňonej” až po žriedlo na pravej strane hlavnej cesty je kopec nazvaný „Pálenica“. Na Spišskej Magure sa až ku kameňu, ktorý tam stojí od nepamäti, tiahnú „Poľanky”. Na spomínanom hraničnom kameni bol voľakedy ešte menší kameň a na ňom namaľovaný kríž. Prvý drevený kríž bol postavený roku 1937, druhý roku 2007.

Celý svahový chrbát na druhej strane hlbokého potoka, od prvej zákruty až po „Ištvanovku“, sa volá „Šredne”. Po pravej strane „Šredneho” sa tiahne druhý svahový chrbát, ktorý sa menuje „Svobová”. Severovýchodný svah rovnobežného chrbátu so „Svobovou” sa volá „Furmanec”. Druhá strana sa nazýva „Za Bukovinu”. Holý kopec nad ňou sa celkom logicky volá „Bukovina”. Polia od „Furmanca” po obec sa postupne volajú: „Vdovina”, „Mostky”, „Ščerbová”, „Nad Ogrody” a „Farské”. Nad „Mostkami”, „Ogrogami” a „Farským” sa až k budove požiarnej ochrany tiahne kopec zvaný „Kont”.

Polia na druhej strane opisovaného svahového chrbta, ktorý sa tiahne z „Bukoviny” až ku „Kontu”, sú „Ľosy”. Vedľa nich sa nachádza rúbanisko „Buky”, potom „Pierogová” a „Lysý Grúň”. Lúky, ktoré vedú z „Bukoviny” smerom k rúbanisku „Buky”, sa volajú „Barvinková”. Pastviny z druhej strany potoka sú pomenované „Holica”. Pole ťahajúce sa až po potok, ktorý tečie okolo „Košarísk”, sa volá „Lozek”. Medzi „Lozkom” a „Ľosamy” sa nachádzajú „Baniská”, z ktorých je privedená do obecného rezervoára voda. Nad „Lozkom” je „Pukel”, pod ktorým sa nachádza „Za Pľacisko” – protihľý svah „Holice”. Les naproti „Pľacisku” sa nazýva „Cyrľa” a pri nej je tzv. „Kapitánsky les”.

Z druhej strany potoka, až ku „Zadnej Cyrľi”, sú bývale role, zvané „Ľemieřská”. Celý pás chotára poniže „Ľemieřisk”, až k chotáru obce Výborná, sú „Košariská”. Po pravej strane „Košarísk” – až po hágovský chotár, sú „Podžolky”. Rovina rozprestierajúca sa od obchodu a pohostinstva až k „Podžolkám” a prechádzajúca cez „Dželnicu”, sa nazýva „Roveň”. Nakoniec možno dodať, že malá čiastka zeme za kultúrnym domom sa volá „Gojnica”.

Celý reľovský chotár meria 949,80 hektárov. Z toho bolo ešte začiatkom 60. rokov 180 hektárov lúk, 292,50 hektárov lesov, 206 hektárov pasienok a 177 hektárov ornej pôdy. Zastavané plochy a dvory činili 7 hektárov, neplodná plocha 4,1 hektárov, vodné plochy 5,5 a cestné komunikácie 11 hektárov. V katastrálnom území obce Reľov sa nachádzali aj lesy obce Výborná a predstavovali plochu 66,7 hektárov.⁴ Dnes je situácia z logických dôvodov zmenená – pribudli predovšetkým hektáre pasienkov a lesov a ubudli hektáre ornej pôdy a lúk. Keďže sa to aj naďalej mení, ťažko je podať reálne čísla.

Obec Hágy a jej chotár: Vznik obce Hágy sa viaže s tradíciou, podľa ktorej bolo na počiatku 10 gazdov. Má o tom svedčiť zachovaných desať zárubkov, na ktorých sa usadili a pracovali pôvodní obyvatelia. Tento stav sa viac-menej udržiaval až do polovice 18. storočia, kedy začalo obyvateľstva pomaly pribúdať. Kým roku 1698 mala obec 9 poddaných roľníkov s ich rodinami (podobná situácia bola v Reľove), o sto rokov neskôr tu žilo už 180 obyvateľov. Azda najväčší počet ľudí v histórii tejto obce bol v rokoch 1839 a 1870, keď mala obec okolo 290 obyvateľov. V nasledovných rokoch ich v dôsledku vysťahovalectva postupne ubúdalo.

Obec Hágy sa do 1. januára 1976 rozprestierala severozápadným smerom od obce Reľov, po oboch stranách hlavnej cesty, vedúcej z Kežmarku do Spišskej Starej Vsi. Hranicu na juhovýchodnej strane tvoril dolný reľovský most, ktorý oddeľoval Hágy od susedného Reľova. Začiatkom 60. rokov bola hneď poniže dolného reľovského mosta – po pravej strane cesty – neobývaná budova starej krčmy a obchodu. Neskôr ju zbúrali a ostala po nej čistá lúka. Idúc ďalej smerom na Spišskú Starú Ves môžeme vidieť miestny cintorín, oplotený tehlovo-dreveným múrikom. Vchod na cintorín je priamo z hlavnej cesty.

Poniže cintorína, na zákrute smerom doľava, sa začína samotná obývaná časť obce. Nachádza sa tu menšia skupinka domov, nakopených jeden pri druhom. V súčasnej dobe tam stojí 6 domov, z ktorých jeden je momentálne neobývaný. Voľakedy bola cesta na opisovanom mieste veľmi úzka a neprehľadná – problémom boli staré hospodárske budovy po ľavej strane, siahajúce ďaleko do cesty. Neskôr sa však zbúrali a otázka sa vyriešila. Ďalšia časť obce pokračuje nesúvisle roztrusenými domami okolo hlavnej cesty. Po pravej strane za potokom sa rozprestiera z cesty dobre viditeľné futbalové ihrisko. Medzi domami sa po pravej strane cesty nachádza aj budova niekdajšej požiarnej ochrany, v ktorej sa nachádzala aj kancelária MNV.

Niekoľko desiatok rokov dozadu bola ostatnou budovou po pravej strane cesty bývalá vozáreň a stará krčma, v ktorej sa ľudia stretávali až do polovice 30. rokov minulého storočia. Pri hágovskom moste, kde potok obtekajúci obec z pravej strany pretína cestu, je po ľavej strane vytvorená krátka ulička a v nej sú postavené tri domy. Odtiaľ vedie chodník cez lúky ku skupinke štyroch domov, z ktorých jeden je už schátralou zrúcaninou. Táto časť sa nazýva „Ogrody“. Pokračujúc po hlavnej ceste nachádzame ďalšiu skupinku domov asi dvesto metrov poniže hágovského mosta. Sú to dva domy, postavené pod cestou na ľavej strane. S jedným z nich je spojený motorest, ktorý predstavuje jedinú možnosť reštauračného stravovania nielen v Hágoch, ale aj v celej súčasnej obci Reľov. Pri druhom stál voľakedy hágovský mlyn. Pomedzi spomínané dva domy vedie cesta, ktorou sa kedysi chodilo do Jezerska. Kráčajúc po nej prichádzame za potok, kde sa nachádza ostatná skupinka domov a hospodárskych budov. Viacero z nich je už schátralých. Obývatel'né sú tri, ale odnedávna tam žije už len jeden človek – Ján Štefaňák.

Pre celú obec je charakteristická jej roztrúsenosť: tu skupinka domov – tam skupinka domov. Z prírodných činiteľov, ktoré majú vplyv na rozvláchny typ obce, je dôležitá najmä vlhkosť lúk po ľavej strane cesty. Jej dôsledkom je riedke osídlenie tejto časti – niektoré domy sú postavené ďalej od cesty. Uprostred obce, pri poľnej ceste odbočujúcej z hlavnej cesty do chotára, je postavený drevený kríž. Na to miesto sa volá „Do Bozej Menki“. Iný kríž je postavený za potokom, poniže futbalového ihriska. V obci sa nenachádzajú žiadne prícestné kaplnky. Domy sú väčšinou murované, dreveníc je len sedem, z čoho dve sú už celkom schátralé.

Najcharakteristickejšou črtou hágovského chotára je jeho rozdelenie na zárubky – lazy. Je to priamy dôsledok tzv. kopaničiarskej, resp. lazovej kolonizácie, ktorou bola založená obec Hágy. Usporiadanie celého chotára je preto veľmi jednoduché a prehľadné. Poďme však najprv na druhú – pravú stranu obce. S reľovským chotárom tu hraničia „Malé Hágy“. Vedľa nich smerom na sverozápad sú „Veľké Hágy“. Podľa najpravdepodobnejšieho vysvetlenia etymológie názvu opisovanej obce by išlo o „malé a veľké rúbanisko“. Opisované časti na východe a severe hraničia s chotárom Spišských Hanušoviec, a vlastne – ak chceme byť presní – v podstate aj patria do hanušovského chotára, hoci ich vlastníkmí sú obyvatelia Hágov, ale aj Reľova.

Po dĺžke celej obce sa od „Malých a Veľkých Hágov“ smerom na juhozápad tiahne desať rovnobežných lánov polí – zárubkov. Prvá parcela od reľovského chotára je „Gořanská“, potom „Jurčácka“, „Vyrostácka“, „Kubicácka“, „Predžosácka“, „Bartušácka“, „Zajoncácka“, „Bresčácka“,

„Sojcárska“ a posledná desiata „Bizubská“. Tieto zárubky sa ťahajú až k Poľanám a zahŕňajú v sebe také známe miesta ako: „Malé Lazy“, „Veľké Lazy“, „Potok“, „Hlboký Potok“, „Pašky“, „Jalovce“, „Ogony“, „Záhradky“, „Broščisko“, „Pollas“, „Bór“ a ďalšie. V dôsledku toho sa možno stretnúť s pomenovaniami, ako: „Gořanské Lazy“, „Vyroštácke Lazy“, „Zajoncácke Ogony“ a pod. Každý zárubok sa kedysi delil na „osminy“ a tie zas pozostávali z „grajciarov“. Jedna osmina predstavovala štyridsať grajciarov. Deväť zárubkov malo šesť osmín, len „Gořanský“ bol väčší a mal osem osmín.

Za zárubkami sa nachádzajú „Poľany“, ktoré si tunajší obyvatelia po zrušení poddanstva odkúpili od posledného zemepána obce – gréckokatolíckeho biskupstva v Prešova. „Poľany“ sú takisto usporiadané v rovnobežných lánoch a ťahajú sa vedľa seba od reľovského chotára až k jezerskému v celkovom počte 15 parciel. Z juhozápadnej strany hágovský chotár hraničí s územím Lendaku. Na tejto hranici, z ktorej je pekný výhľad na Vysoké Tatry, dlhé roky stojí kríž (v ostatnom čase bol zavesený na strome). Roku 2007 bol prebudovaný a v súčasnosti sa tam nachádza nový kríž s kamenným podstavcom. Celkový kataster obce Hágy činí 549,3 hektárov. Z toho väčšina je pokrytá lesnými porastami (v 60. rokoch minulého storočia to bolo 150 hektárov), alebo využívaná ako pašienky (v 60. rokoch minulého storočia to bolo 160 hektárov).⁵ Tieto čísla sa dnes iste zvýšili, s čím ide ruka v ruku zmenšenie plochy ornej pôdy a lúk.

4.2. Spôsob života

Po skončení prechádzky po reľovskom a hágovskom chotári (vrelo odporúčame osobne navštíviť všetky vyššie opísané miesta) sa teraz prenesme k ľuďom a ich spôsobu života. Oni sa narodili a žili (žijú) uprostred hôr a lúk, uprostred hájov a dolín, uprostred prameňov a riek. Už vieme, aké mali klimatické podmienky, aká príroda ich obklopovala a na akých poliach pracovali. V nasledovných riadkoch sa viac dozvieme o tom, ako si tam žili (žijú) a čo tam stvárali (stvárajú). ☺ V tejto – druhej podkapitole budeme rozprávať o obydliach, odevoch, zdravotníckej starostlivosti, ochrane pred požiarmi a trávení voľného času v jeho najširšom chápaní.

Bývanie: Je zrejmé, že po stáročia – viac-menej až do veľkého požiaru obce Reľov 10. mája 1914 – si naši predkovia stavali svoje

obydli predovšetkým a takmer výlučne z dreva. Vieme, že v čase spomínaného požiaru boli v obci len štyri murované budovy – kostol, fara, škola a krčma. Všetko ostatné boli drevenice. Škoda, že nemáme z toho času žiadne fotografie. Výstavba obydlí a dvorov sa počas stáročí obmedzovala len na nevyhnutné obytné priestory v dvoch miestnostiach (izba a sieň). Len zámožnejší obyvatelia si dovolili postaviť dom s tromi miestnosťami (izba, komora a sieň). Neskôr sa trojpriestorové domy stali „normálne“ aj pre chudobnejších ľudí. Zároveň treba povedať, že použitý materiál a jeho skĺbenie, dôkladné dotvorenie jeho detailov pri výstavbe, vyriešenie obytného priestoru, ako aj celkový výzor starých dreveníc dokazujú zmysel našich predkov pre vkus a krásu.

Zástavba dedín plne rešpektovala prírodné podmienky. Na stavbu domov, ako aj ostatných stavenísk, sa používalo drevo, ktoré bolo najprístupnejším stavebným materiálom, nakoľko chotáre mali bohaté lesy. Vzácná bola proporcionalita, účelnosť i výzdoba – počnúc od obytného domu, cez maštale, stodoly, sýpky, ovčiarne, sypance a studne, až po senníky na odľahlých lúkach a po horách. Dvoj alebo trojpriestorové zrubové domy boli podmurované a spolu s uzavretými hospodárskymi budovami tvorili uzavretý, alebo smerom k ceste otvorený celok.⁶ Niekedy však boli postavené aj do tvaru písmena „L“ s otvoreným alebo ohradou uzavretým dvorom. Uzavreté usporiadanie objektov najlepšie chránilo pred vetrom, fujavicami, divou zverou i zlodejmi. Pôvodné drevenice boli pozdĺžnou stranou svojho priečelia obrátené na juh – nerešpektujúc ani urbanistické ani výtvarné zretele, smer ulíc a miest. Zrubové domy a hospodárske stavby stavali domáci stavitelia – tzv. naturalisti.

V oblasti Zamaguria sa vyskytujú dve základné formy zástavby: hromadná a reťazová. Obec Reľov je formou hromadnej zástavby, ktorá sa vyvinula po pôvodnom rozdelení pôdy na parcely, pričom sídlisko je situované sústredene a centrálnne na najvhodnejšom mieste chotára. Týmto spôsobom boli domy nastavané veľmi husto jeden vedľa druhého, čo sa stalo osudným aj pri vyššie spomínanom požiari. Obec Hágy je príkladom reťazovej zástavby. Táto sa vyvinula po pôvodnom rozdelení chotára na pásy – zárubky (slovo „zorembek“ je odvodené od slova „rombač“ – „rúbač“). Jednotliví osadníci si postavili svoje usadlosti v údolí popri potoku, po celej dĺžke chotára.

Klasická drevenica sa vo väčšine prípadov skladala z troch miestností. Prvá, ktorá slúžila ako chodba, sa nazývala „sieň“. Z tejto viedli dvere do vlastnej „izby“, ktorá slúžila ako spáľňa, kuchyňa, obývačka, detská izba atď. V kúte izby stála pec, z ktorej komín prechádzal cez stenu do siene. Dym potom voľne vystupoval hore –

smerom na „pientro“ (pôjd), kde sa zároveň údila slanina či klobásy. Preto by sme na starých dreveničkách zbytočne hľadali komíny. Z izby viedli dvere do „komory“, ktoré bola na opačnej strane siene. Komora slúžila ako špajza na uloženie zemiakov, kapusty, ako aj iných potravín a predmetov, ktoré nemuseli zaberat' miesto v obývanej izbe. Domy boli postavené čelom k ceste a mali spravidla po dve malé okenice. Ako pokrývka strechy slúžili „gonty“ (drevené šindle).

Samotné zariadenie izby bolo veľmi jednoduché. Bolo tam potrebné množstvo postelí, pod ktorými sa cez deň nachádzali postieľky pre malé deti. Okrem toho bol v izbe stôl – najčastejšie umiestnený v blízkosti okeníc. Pozdĺž steny – popod okná boli situované „kanapy“ (lavice). Ďalej tu mala svoje miesto „polka“ (polica), ktorá bola zavesená na stene alebo stála pri nej. Dlážka izby bola spočiatku hlinená. Neskôr sa do izby a komory dávali „foršty“ (vyhladené dosky), v sieni bola dlážka aj naďalej hlinená. Steny domu neboli ovakované ani zvonku, ani znútra. Medzery medzi trámami boli zatesnené machom olepeným hlinou, ktorá sa neskôr natierala spravidla modrou farbou.

Na stenách izby boli povešané náboženské obrazy – umiestnené šikmo, pričom spodná časť sa opierala o jeden z trámov. Okrem toho tam mohlo byť aj zrkadlo. Na stenách izby boli povešané taktiež všakovaké zdobené tanierne a hrnčeky. Typickou súčasťou dreveníc bol aj zdobený trám, prechádzajúci stredom izby tesne popod povalu. Bol na ňom vyrytý rok postavenia domu a prosba o Božie požehnanie. Zaujímavosťou bolo, že takéto drevenice boli postavené bez použitia jediného klinca. Drevá a dosky boli spájané „kolkami“ (drevené klince).⁷

Až v 19. storočí, zaiste v súvislosti mnohých ničivých požiarov, prišli na rad prvé murované stavby – boli to samozrejme len výnimočné budovy – panské kúrie, kostoly, fary, školy, krčmy a pod. Jednoduchý ľud aj naďalej staval finančne menej náročné drevenice. V Reľove už po veľkom požiari v máji 1914, ale všeobecne v Zamagurí až po druhej svetovej vojne, začali drevenice rapídne ubúdať. Spolu s týmto trendom sa navždy zmenila aj tvárnosť súčasnej obce Reľov. Postupne sa začali stavať kamenné alebo tehlové domy s kamennými základmi. V neskorších časoch sa používali aj kvádre. Dnes sú domy väčšie – skladajú sa spravidla z dvoch izieb, kuchyne, kúpeľne, chodby a predsieni. Nezvyklými však nie sú ani niekoľkoizbové alebo poschodové domy. Ako krytina murovaných domov sa najprv používal eternit, neskôr plech alebo škridla.

Ako bodku za touto časťou uvidíme krátky pohľad na to, ako žili naši predkovia v druhej polovici 19. storočia. Informácie čerpáme zo súpisu ľudu roku 1869. Najbežnejším typom reľovského a hágovského

domu boli malé drevenice pozostávajúce z jednej obytnej miestnosti a malej komory. Takých domov bola väčšina (okoľo 90 %). V jednom dome žila spravidla jedna rodina, v niektorých však aj dve (takých domov bolo asi 15). Zopár domov malo len jednu obytnú miestnosť – jeden z nich patril rómom, ale v čase sčítania bol neobývaný. Ďalej sa našlo aj zopár spojených domov – s 2 izbami a 2 komorami. Bývali v nich po dve rodiny. Posledné dva domy boli v obci najväčšie a ako jediné murované. Jedným bola fara pod číslom 1, ktorá pozostávala z 3 izieb, komory a kuchyne, a krčma pod číslom 11, ktorá mala rovnako 3 izby, komoru a kuchyňu. Na jednu obytnú miestnosť pripadalo v priemere 5 – 6 ľudí. Rozsah obytnej plochy bol teda veľmi malý.⁸

Obliekanie: Nejedného z nás vie uchvátiť krása ľudového kroja. Krásny, farebný, vyšívany kraj je akýmsi symbolom dedinského človeka a zároveň symbolom minulosti. Nemožno si však myslieť, že naši predkovia nosili také krásne kroje, aké máme možnosť vidieť na vystúpeniach folklórnych súborov pri rôznych slávnostiach. V skutočnosti sa obliekali veľmi biedne. V časoch najväčšej biedy dokonca viacerí členovia rodiny striedavo nosili jeden odev. Keď bieda trochu ustúpila, mohli si dovoliť aj viac a lepšie oblečenie. Spočiatku len zámožnejší, a neskôr aj chudobnejší mali spravidla dvojaký odev – sviatočný a všedný. Prvý používali len na veľké sviatky a nedele, druhý ku každodennej práci. Avšak ani ten sviatočný nebol taký „vyčakaný“, ako by sme si to možno predstavovali. Odev sa samozrejme líšil aj podľa sociálnej skupiny – bol odlišný u mužov a žien, starcov a stareniek, mládencov a dievok, chlapcov a dievčat.

Muži a mládenci nosievali plátenné košeľe, ktoré boli neraz vyhotovené len z hrubého plátna. Košeľa bola pod krkom zapnutá gombičkou, alebo zviazaná šnúrkou. Všedná košeľa bola z čistého plátna, nemala žiadne ozdoby ani výšivky. Sviatočná košeľa mávala červenú obšivku. Rukávy bývali pri golierikoch nazbierané. Mužské nohavice, zvané „portki“, boli šité zo súkna. Každodenné mužské nohavice boli tmavé. Biele „portki“ (sviatočné), inakšie nazývané aj „hološne“, boli spredu aj po stranách ozdobené jednoduchými výšivkami. Na ich stiahnutie slúžil dlhý remeň, ozdobený gombičkami po celej dĺžke alebo len po tej časti, ktorou sa muž opásal druhýkrát a ktorá vzadu voľne padala na nohavice. Opasok bol kožený, niekedy vyzdobený aj kovovými ozdobami a vpredu aj niekoľkými ozdobnými prackami. Chlapi si zvykli dávať za opasok rôzne predmety, predovšetkým fajku a tabak. Opasky nosili tak mládenci, ako aj starší chlapi.

Ďalším kusom mužského odevu bola „sukmana“ (kabát). Samotný názov nám napovie, že bola šitá zo súkna. Mohla byť bielej alebo čiernej farby. Aj jedna aj druhá bola sviatočná. U nás sa v nedele a sviatky nosila väčšinou čierna „sukmana“. Jej dĺžka siahala poniže kolien. Vpredu pod bradou bola zapnutá ozdobnou sponou. Na niektorých miestach mohla byť obšívaná modrou alebo čiernou látkou. Čo je zaujímavé, taká „sukmana“ nemala žiadne vrecká. Okrem nej chlapi najmä v zimnom období nosili dlhé kožuchy alebo „serdoki“, ktoré siahali po pás a bývali aj skromne vyšívané. Kožuchy siahali poniže kolien a často boli zdobené výšivkami alebo gombičkami červenej farby. Golier takého kožucha bol vyrobený z inej kože, najčastejšie z líšky. Spravidla ich šil kožušník.

Na hlave chlapi v lete nosili „kapeľus“ (klobúk) čiernej farby. Jeho okraj bol vyhrnutý vysoko dohora, takže sa tam dalo aj niečo položiť. V zime si brávali „baranicu“. Mládenci zvykli za klobúkom nosiť pierko, najčastejšie z kohúta, alebo v letnom období kvietok. Niekedy dostali ozdobné pierko od svojej milej. Každé dievča spravidla kupovalo pierko svojmu milému, niekedy aj iným mládencom. Dievčatá zvykli spoločne nakúpiť ozdobné pierka a na Štedrý deň ich našli mládencom za klobúky. Títo potom nosili svoje pierka počas celého vianočného obdobia – až do sviatku Troch kráľov.

Ako mužská obuv najčastejšie slúžili „krpce“ (vo všedný deň) a „čizmy“ (v nedeľu a sviatky). Chudobnejší chodili aj do kostola v krpcoch, lebo na čizmy nemali peniaze. Vo všedné dni chodili často bosí – najmä ženy a deti. Preto mali od kameňov, kríkov a iných predmetov doráňané nohy. Aj v jeseni a chladných dňoch zvykli chodiť bosí – aby ušetrili krpce alebo čizmy, ktorých v dome nebolo nazvyš. Čizmy väčšinou šili „šustri“ (obuvníci), ktorí ich potom predávali na jarmokoch. Krpce boli omnoho jednoduchšie, a tak si ich ľudia spravidla šili sami. Niekedy sa našiel šikovný jednotlivец, ktorý ich šil aj pre ostatných.

Prechádzajúc k ženskému oblečeniu treba povedať, že na rozdiel od dnešnej módy sa od mužského oblečenia radikálne líšilo. Podobná bola azda len košeľa a krpce. Ženské košele sa taktiež vyrábali z plátna. Okolo hrdla bývali nazbierané a zviazané šnúrkou, resp. zapnuté na gombičku. Rukávy boli dlhé až po zápästie, na konci nazbierané. Okolo krku, ako aj okolo zápästia boli jednoduché ozdoby – výšivky. Rukávy boli spočiatku z toho istého plátna ako ostatná časť košele, neskôr sa robili z kupovanej látky – jemnejšieho bieleho plátna.

Do každodennej práce ženy nosili plátenné sukne zvané „kidle“. Tieto boli na rozdiel od sviatočných sukni tkané z domáceho plátna. Na sviatočné sukne sa plátno kupovalo. Ak nemali kúpené plátno, nosili aj

tzv. „kanafaski“ – sukne, ktoré si šili samé z domáceho plátna. Ženy si plátno tkali samé a taktiež samé aj šili. Domáce sukne boli väčšinou červenej farby, po celej dĺžke bývali obšité bielymi pásikmi. Takáto sukňa bola často zošitá s „ľajbikom“. Na sviatočných sukniach (z kúpeného plátna) bola naspodku spravidla obšívka a nad ňou niekoľko záhybov na ozdobu. Čím bolo záhybov viac, tým bola sukňa parádnejšia. „Ľajbík“ býval podobne ako sukňa rôznej farby. Staršie ženy mávali viac tmavšej farby, najmä čiernej, dievčatá mávali viac svetlej farby, najmä bielej. Na „ľajbiku“ boli spredu i zozadu rôzne výšivky – „tresy“. „Ľajbíky“ šila poväčšine krajčírka, ktorá v tom mala viac skúseností. Na sukňu sa spravidla pripásala zástera (fartuch), ktorá bývala z čiernej alebo modrej farby. Šírka takejto zástery bola 1 až 1,5 metra. Po bokoch i naspodku bola zástera obšívajú čipkou tej istej farby. Dievčatá nosili do kostola biele zástery, dookola obšité bielo čipkou.

Okrem toho ženy nosili na krku ozdobné perly, nazývané „pačorki“ alebo „gorále“. U dievčat sa samozrejme líšili farbou a tvarom. Ženy mali vlasy zavinuté pod čepcom, dievčatá spravidla nosili vrkoče. Čepiec bol spredu ozdobený tzv. „třepiotkami“ (šperkmi), ktoré sa vo svetle alebo na slnku ligotali. Býval rôznej farby a vzadu sa sťahoval šnúrkou. Šila ho spravidla krajčírka, ktorá mala so šitím viac skúseností. Čepiec sa na hlavu nasadzoval zhora. Vlasy z temena hlavy sa vyhrnuli dopredu, pod ne sa vložil drôtený krúžok ovinutý plátnom, vlasy sa zahli naspäť, ovinuli sa okolo krúžku, na to sa zhora nasadil čepiec, ktorý sa vzadu stiahol šnúrkou.

Ženy nosili aj šatky. Tie bývali malé (hustecka) i veľké (hustka) – tzv. „tibetka“. Rohy veľkých šatiek (tibetiek) sa zapásali za sukňu z jednej i druhej strany. Zadný roh takejto šatky voľne spadal po chrbte a siahal až po pás. Dievčatá také šatky nenosili ani v zime ani v lete. Aj do kostola chodili bez pokrývky hlavy. Keď prišla niektorá v šatke, pán farár jej ju stiahol z hlavy, pričom jej zvykol poriadne rozčučať vlasy. Dievčatá nosili ešte „šlajer“, nazývaný aj „rantuch“. Bola to šatka prehodená cez ramená, ktorej konce vpredu voľne viseli. Ako obuv slúžili ženám, podobne ako mužom, predovšetkým krpce (vo všedný deň) a čižmy (v nedeľu a vo sviatky). Nohy si spočiatku ovíjali tzv. „onúckami“, neskôr sa nosili ponožky. Je taktiež pravdou, že chudobnejšie ženy chodili vo všedné dni letného obdobia väčšinou bosé.⁹

Aj toto sa postupne začalo meniť – predovšetkým počas a po prvej svetovej vojne. Ľan, ktorý bol fundátorom všetkého ľudového odevu, sa prestal pestovať a ľudia ho prestali spracovávať. Z tradičného tkania sa ešte donedávna zachovalo tkanie kobercov z handričiek a rôznych umelých vlákien. Tieto premeny súviseli samozrejme s rozšírením trhov

a neskôr obchodov, kde sa dali kúpiť rôzne kusy odevu. Domáca výroba oblečenia už nebola nevyhnutná, a navyše nebola ani finančne výhodná. Dnešné oblečenie tunajších obyvateľov už nie je ničím výnimočné v porovnaní s oblečením v ostatných krajinách veľkého sveta. Niekedy sa už nerozlišuje ani každodenný a sviatočný odev, stratili sa taktiež mnohé odlišnosti v obliekaní žien a mužov.

Trávenie voľného času: Povstáva otázka, v ktorom čase histórie obyvateľov Reľova a Hágov možno hovoriť o voľnom čase? Ako uvidíme v nasledujúcej podkapitole, naši predkovia mali mnoho poddanských povinností, ktoré museli plniť. Často im ostávali nezaplatené dlhy, na ktoré bolo treba pracovať. V dôsledku toho nezakladali divadelné krúžky, športové oddiely, nechodili do školy. O všetkých týchto veciach môžeme hovoriť až v neskorších dejinách – my sa im budeme venovať v nasledujúcich dvoch kapitolách. A predsa sa aj v starších časoch stretávali, zabávali, spievali, tancovali i vystrájali všakovaké huncútstva – predovšetkým deti a mládež. Nuž – o tom chceme na tomto mieste povedať niekoľko slov.

Kde sa predovšetkým stretávali muži a mládenci, keď mali trochu voľného času? Ľahká otázka a ešte ľahšia odpoveď – v krčme. Bolo to miesto zábavy, družných debát, spoločenských hier (napr. hra v karty). Niekedy sa tam konali aj obecné schôdze a treba povedať, že najviac vecí, ktoré sa dotýkali všetkých obyvateľov dediny, sa riešili práve tam. V krčme sa stretávali ľudia z rôznych dedín (napr. furmani), a tak sa stala aj miestom šírenia nových správ. Navštevovanie krčiem ženami a deťmi bolo veľmi výnimočné a zároveň zle posudzované verejnou mienkou. Dievky tam chodili jedine vtedy, keď bola organizovaná dedinská ľudová zábava (spevy a tance).

Vo voľnom čase – keďže kedysi nemali televízory, rádiá a počítače – sa ľudia (hlavne ženy, ktoré nechodili do krčmy) stretávali „na pošadách“. Takto sa ľudia často stretávali, predovšetkým po večerach. Počas dlhých zimných večerov sa susedky stretávali, aby spolu priadli alebo driapali perie. Zaiste to mohla robiť každá sama, ale nešlo len o prácu. V ich záujme bolo aj stretnúť sa, zabaviť, porozprávať, prípadne poohovárať. Aj niektorí muži trávil večery radšej u susedov ako v krčme, z čoho mali zaiste radosť ich ženy.

Ako sme už spomenuli, tzv. kúdelné izby plnili aj, a predovšetkým spoločenskú funkciu. Okrem krčmy, kde sa stretávali chlapi a mládenci, boli kúdelné izby, kde sa stretávali ženy a dievky, druhým spoločenským miestom v dedine. Priadky sa spravidla začínali pred Vianocami a trvali počas celého fašiangového obdobia – až do začiatku pôstu. Práve na

priadkach sa mládenci a dievky bližšie spoznávali – pri práci i pri zábave. Bolo to miesto spevov i tancov (tu nepotrebovali dovolenie richtára), všakovakých hier, ľudového veštenia ako aj prípravy pierok pre mládencov.

Zaujímavé bolo aj to, ako sa chlapci a dievčatá prijímali medzi mládencov a dievky. Práva zúčastňovať sa na zábave mala totiž len dospelá mládež, čo bolo prísne kontrolované. Akt prijatia chlapca do stavu mládenectva mal miesto spravidla pri príležitosti vianočnej zábavy, ktorá znamenala aj začiatok fašiangového obdobia. Dievča, ktoré malo aspoň 15 rokov uvilo pierko chlapcovi, ktorý mal aspoň 16 rokov, a tak prvýkrát išli na dedinskú zábavu. Prijatie do stavu mládenectva bolo spojené aj so zaplatením vstupu. Z toho dôvodu niektorí chudobnejší chlapci vstupovali do stavu mládenectva neskôr. Keď si mládenci vypili, kandidát musel zložiť sľub do rúk toho, kto požíval medzi ostatnými nepísané právo prvého mládenca. Ten ho zároveň oboznámil so zvyklosťami jeho novej spoločenskej roly. Tak dostal akt prijatia svoj vonkajší význam.

Práva mládenca boli nasledovné: zaujatie miesta v kostole na chóre, účasť na dedinských zábavách, platenie za tanec, možnosť voľne chodiť do krčmy, možnosť chodiť za dievčatami na priadky, možnosť byť pozvaným za kmotra alebo družbu, možnosť nosiť klobúk s pierkom a vyšívane súkenné nohavice. Poprednú pozíciu v kolektíve mládencov mal tzv. prvý mládenec. Musel byť dobre situovaný a vyznačovať sa takými vlastnosťami, ktoré ostatné kladne hodnotili. Mal mať organizačné schopnosti a skúsenosti, mal byť spravodlivý, pracovitý, rozhodný, družný a pod. Jeho právom bolo začínať tanečnú zábavu, prijímať chlapcov do stavu mládenectva, riešiť vzniknuté konflikty medzi mládencami a dbať o ich vhodné správanie. Treba aj to povedať, že niekedy sa musel v mene mládencov zodpovedať pred richtárom.

Vstup dievčaťa medzi dievky nebol až tak výrazný, resp. nebol sprevádzaný vonkajšími obradmi. Dievčičť mohlo dievča od 15 roku veku. Dievka sa už mohla parádiť a spolu s ostatnými dievkami chodiť na priadky, kde ich často navštevovali mládenci. Mohla byť pozývaná na zábavu a tanec. Organizátormi dedinskej zábavy boli mládenci. Potrebovali na to povolenie richtára, niekedy aj farára. Zábavy sa neorganizovali počas zakázaných období (advent a pôst). Počas roka mali svoje neodmysliteľné miesto predovšetkým nasledujúce zábavy: vianočná, silvestrovská, fašiangová, veľkonočná, turíčna a odpustová. Medzi výsady dievok patrilo aj to, že mládenci im postavili máje, ktoré potom ohrávali, mohli byť pozvané za kmotry alebo za družičky. Dievky mali aj svoje vyhradené miesto v kostole, kde nemali čo robiť mladšie dievčatá.

K týmto hlavným spôsobom trávenia voľného času možno ešte krátko povedať o tom, ako sa ľudia správali pri vzájomných stretnutiach a ako so sebou komunikovali. Jedným z nepísaných pravidiel bolo, že ľudia sa medzi sebou zdravili – spravidla mladší starších a okoloidúci toho, kto pracoval na poli či pri dome. Obvyklý pozdrav pri práci bol: „Pán Boh pomáhaj“ a odpoveď „Pán Boh daj“. Niekedy to bolo len krátko: „Scenšč Boze“ a odpoveď „Daj Boze“. Pri stretnutí na dedine sa na miesto pozdravu zvykla užívať otázka: „Dže še bereče?“ alebo „Dže šče byl'i?“ Z úcty voči starším sa im vykalo a bežne sa každého z nich oslovovalo: „ujku“ alebo „svoku“ (staršieho muža) a „čotko“ (staršiu ženu).

Veľký význam mali susedské vzťahy – susedia sa navzájom často navštevovali, pomáhali si, vzájomne sa zúčastňovali na rodinných oslavách (krst, sobáš a pod.). Neúčast' mohla byť ospravedlnená len závažnou príčinou (napr. smútok v rodine). Susedia si často požičiavali rôzne potrebné predmety – potraviny, náradie atď. Požičané veci sa mali čo najskôr vrátiť. Boli aj susedské spory, ktoré sa niekedy vyriešili, a niekedy trvali aj niekoľko rokov. Susedili sa nielen ľudia, ale aj dediny. Spravidla obyvatelia menších dedín chodili do väčších, aby si tam nakúpili potrebné veci, ktoré si nemohli zadovážiť vo svojej dedine (náradie, košíky, plátno, čižmy, kožuchy a pod.). Táto nerovnosť spôsobovala aj pocit nadradenosti obyvateľov jednej dediny a pocit podradenosti obyvateľov druhej. Išlo však aj o súdržnosť s kolektívom vlastnej obce. Tieto vzťahy sa niekedy vyhrotili aj na dedinských zábavách, čoho dôsledkom boli ruvačky mládencov z rôznych dedín. Ďalšie dôsledky vzťahov medzi dedinami bolo cítiť vtedy, keď sa dievka vydala do inej obce. Prevládal názor, že do druhej dediny sa vydávajú len tie dievky, ktoré nik nechce vo svojej. Na takéto nevesty sa v novej dedine pozeralo „zvrchu“ – hlavne ženy jej dávali pocítiť, že je cudzia.¹⁰

Ešte veľa by sa dalo písať na začatú tému, ale treba nechať miesto aj pre iné skutočnosti, ktoré sa vyskytli a vyskytujú v súčasnej obci Reľov. Okrem toho, bude na to miesto aj neskoršie – pri opisovaní dedinskej kultúry. Tam sa však budeme sústrediť na iné skutočnosti: ľudovú slovesnosť, zvyky pri krste, sobáši a pohrebe, ľudové zvyky súvisiace s kolobehom času počas roka, pôsobenie kina a ochotníckeho divadla a pod. Preto sme na tomto mieste uviedli krátky prehľad trávenia voľného času v minulosti. O súčasnosti hádam písať netreba – je to predovšetkým televízor, počítač, CD-prehrávač, ale aj príroda, poznávacie výlety, zábavy, plesy, šport, knihy atď.

Zdravotnícka starostlivosť: Do každodenného života ľudí, tak v minulosti ako aj dnes, prichádzajú rôzne choroby. V tejto časti si chceme krátko priblížiť, ako ich naši predkovia liečili a ponúkame čitateľovi aj krátky prehľad zdravotníckej starostlivosti v rámci celého Zamaguria. V minulosti patril Spiš v zdravotníckej starostlivosti k vyspelým oblastiam bývalého Uhorska. Platí to predovšetkým o najvýznamnejších spišských mestách – Levoči a Kežmarku, v ktorých už v 13. storočí jestvovali mestské špitále. Zamagurie takéto tradície nemá. Nebolo tu totiž väčšie mesto, ani početnejšie mešťanstvo a aj šľachty tu bolo veľmi málo. Jedine o kláštore s kartuziánskou a kamaldulskou rehoľou sa traduje, že mali vždy nemocnicu, lekára, a že za kamaldulov bola v ich kláštore založená prvá lekárňa v Uhorsku.

Isté je, že v kláštore bola nemocnica, lekára však nemali. Zvyčajne ich liečili kežmarskí lekári, napr. Daniel Fischer, Michal Pheiffer a iní. Ani lekárňa nebola v kláštore vždy – potrebné lieky si kláštor zaobstarával v Kežmarku. Legendárnym lekárom i lekárnikom bol až fráter Cyprián. Podľa správy župného lekára z roku 1784 bol v Zamagurí jediným lekárom, pričom nepôsobil iba vnútri kláštora, ale aj mimo neho. Mohlo sa teda stať, že liečil ľudí aj na území vtedajších obcí Reľov a Hágy. Vzhľadom na mentalitu obyvateľov to mohli byť len ojedinelé prípady, lebo keď mali ľahké choroby, liečili si ich sami a pri ťažkých im už zvyčajne nič nepomohlo.

Naši predkovia sa teda poväčšine liečili sami. Počas stáročí vyhľadávali a zbierali rôzne liečivé byliny, ktoré neskôr patričným spôsobom pripravovali a používali, keď bolo treba. Na všetky bežné choroby mali v domácnostiach prírodné lieky – iné na nádchu, iné na bolesti hlavy, iné na bolesti brucha, iné na rany a iné na bolesti nôh. Svedčia o tom aj niektoré „lieky starých materí“, ktoré sa pri určitých chorobách používajú do dnešného dňa. Iným spôsobom liečenia bola návšteva potulných mastičkárov alebo ránhojičov. Medzi nimi sa našli ľudia, ktorí skutočne vedeli o zdravotnej starostlivosti čosi viac, ale našli sa i takí, ktorých cieľom bolo oklamať a okradnúť miestnych obyvateľov. Tak tomu bolo dlhé roky.

O rozvoji zdravotníctva v Zamagurí nemožno hovoriť až do polovice 18. storočia. Zamagurský ľud bol takto po stáročia odkázaný na svoje skúsenosti. Jedinými pomocníkmi boli nadaní jednotlivci, ktorí sa nachádzali takmer v každej obci, a boli obratnými ránhojičmi, znalcami liečebných účinkov najrozmanitejších bylín atď. Roku 1822 nariadil hlavný slúžny Magurského okresu dokonca pátranie po akejsi Krulke z Čiernej Hory, ktorá „*vedela odrezávať uši a prsty*“ mládencom, ktorí sa kvôli vyhnutiu vojenskej služby boli ochotní dať zmrzačiť. Prirodzene,

dôverčivosť a prostotu ľudu zneužívali potulní mastičkári a ránhojiči. Štyroch takýchto mastičkárov stretol župný lekár Jakub Engel 8. apríla 1796 v Spišskej Starej Vsi. Všetci štyria pochádzali z Turca, vlastnili rozmanité prášky (napr. „orlový prášok“), rôzne masti (napr. „šarkanový olej“), ako aj nástroj na sekание žíl. „*Pretože hanebne zneužívali prostý, ubiedený ľud*“, predviedol ich k hlavnému slúžnemu, ktorému museli odovzdať zarobených 16 zlatiek a 45 grajciarov.

Zásadný obrat v starostlivosti o zdravie poddaného ľudu priniesli nariadenia Márie Terézie, na základe ktorých žiadala Spišská stolica lekára aj pre Zamagurie – tým viac, že od smrti frátora Cypriána roku 1775 nebolo na Zamagurí lekára. Prvým úradne menovaným zamagurským lekárom sa roku 1785 stal František Thau. Po jeho smrti schválila Spišská stolica žiadosť stoličného lekára o čo najskoršie obsadenie uvoľneného miesta na Zamagurí. V odôvodnení sa uvádza, že lekára potrebuje asi 15 tisíc obyvateľov tohto kraja, tamojší kňazi a panskí úradníci. Na uvoľnené miesto nastúpil Pavol Keill, po ňom Matej Wolfárth a po ňom Juraj Hönsch. Všetci traja pôsobili v Zamagurí len veľmi krátko – nebolo to pre nich ekonomicky výhodné miesto. Roku 1801 bol už zamagurským lekárom František Tarczalovits, ktorý tu pôsobil až do konca roku 1838.

O pôsobení tohto lekára sa zachovalo viac správ. Dňa 19. marca 1802 žiadal od stolice pridelenie jedného koňa, čo odôvodnil tým, že má veľký obvod (33 obcí) a mnoho krát ani rodina pacienta nevlastní koňa, alebo mu pošlú takého, že viac ide popri koňovi ako na ňom. Dňa 18. decembra 1824 požiadal Spišskú stolicu o povolenie držať dva kone, pretože „*roky i práca ho už tlačia*“, nevládze teda na jednom koni obísť celý obvod, musí si preto držať sluhu i druhého koňa, čo ho finančne zaťažuje, pričom od pacientov pre ich chudobu nemôže očakávať nijakú odmenu. Veľmi ťažkým rokom bol najmä rok 1831. O zamagurskom ľude je zaznamenané, že sa pri živote udržiaval korenkami a trávou. Dôsledkom podvýživy boli rôzne epidémie, najmä cholerová, ktorá sa na Zamagurí začala šíriť pomerne neskoro – v Reľove a Hágoch 15. septembra 1831. U nás na ňu ochorelo 14 obyvateľov, z čoho 5 zomreli.

Ešte v priebehu cholerovej epidémie si podal lekár František Tarczalovits žiadosť o vyplatenie nákladov, udávajúc, že „*pracoval vo dne i v noci v rozľahlom obvode*“. Zachované hlásenie však nesvedčí o kvalitnej práci tohto lekára. Podľa hlásenia „*radšej nechá ľudí zomrieť, než aby im pomohol*“. Opodstatnenie tejto mienky potvrdzuje požiadavka stoličného lekára, ktorý vyzval Tarczalovitsa, aby vrátil pridelenú skrinku na lieky, ktorú mal so sebou nosiť, ale to nerobil.

Po tomto dlhoročnom zamagurskom lekárovi sa na jeho poste vystriedali nasledovné osoby: Michal Fuker, Markus Weszetzky, Samuel

Paridex, Ignác Herz, Bernard Barna, Mikuláš Jankura, Július Messinger a Alexander Küchel ktorý na Zamagurí úspešne pôsobil až do 2. septembra 1944, kedy ho gestapo spolu s manželkou a mladším synom odvieklo do koncentračného tábora, kde zahynuli. Alexander Küchel bol podľa svedectiev ľudu veľmi dobrým praktickým lekárom. Svojím autom sa rýchlo dostal aj do najvzdialenejšej obce. Ak išlo o vážnejší alebo akútny prípad, odvážal pacientov do nemocnice v Levoči. Najnovšie dejiny zdravotníckej starostlivosti na Zamagurí si pamätajú tieto mená: Juraj Jarocký, Ján Kováčik, Ján Rajec, Vladimír Ornacký a ďalší.

Zdravotnícke služby v Spišskej Starej Vsi sa v polovici 19. storočia zlepšili aj tým, že došlo k založeniu lekárne. Zaslúžil sa o to Jozef Fayx, rodák z Podolínca, ktorý si roku 1841 podal žiadosť o povolenie založiť lekárňu v Spišskej Starej Vsi. Presný termín otvorenia lekárne nie je známy, ale isté je, že roku 1846 už jestvovala. K zlepšeniu zdravotníckych služieb prispelo aj menovanie Terézie Kréenovej, 29 ročnej rodáčky z Košíc, za pôrodnú babicu do Spišskej Starej Vsi.

Významným medzníkom v ďalšom zlepšení zdravotníckej starostlivosti na Zamagurí bolo rozdelenie jeho územia na dva zdravotné obvody roku 1877 s dvoma lekármi. Do prvého obvodu patrilo 13 obcí, v ktorých bolo 9 979 obyvateľov, do druhého obvodu 22 obcí s 11 422 obyvateľmi. Bol však problém obsadiť miesto druhého lekára, pretože Zamagurie nebolo ekonomicky atraktívnym pôsobiskom pre rozľahlosť zdravotného obvodu a chudobu zamagurského ľudu, ktorý vyhľadával lekársku pomoc spravidla vtedy, keď stav chorého bol už veľmi vážny.

Nakoniec možno dodať, že roku 1954 bol zriadený zdravotný obvod v Spišských Hanušovciach a ako prvý lekár tu nastúpil Ľudovít Kubus. Na rozdiel od Veľkého Lipníka bola pôsobnosť zdravotného strediska v Spišských Hanušovciach spočiatku obmedzená iba na detskú ambulanciu, v ktorej sa pracovalo iba dva dni v týždni. Za danej situácie boli všetci dospelí pacienti celej západnej časti Zamaguria odkázaní na služby zdravotného strediska v Spišskej Starej Vsi. Neskôr bola v Spišských Hanušovciach otvorená ambulancia pre dospelých, ktorú využívali aj obyvatelia súčasného Reľova. Prvým lekárom tu bol Svätopluk Kameniček a ostatným Juraj Fábry.

Roku 1956 bola v Spišskej Starej Vsi otvorená poliklinika s pôrodnicou, ktorá mala 10 lôžok. Roku 1960 tu bolo svojpomocne vybudované zdravotné stredisko. Rozdiel v zdravotnej starostlivosti v porovnaní s časom pred druhou svetovou vojnou najvypuklejšie dokazuje konštatovanie, že na začiatku 21. storočia sú v Spišskej Starej Vsi traja obvodní lekári, detská lekárka, dvaja zubní lekári a jeden gynekológ. Okrem toho sem pravidelne prichádzajú chirurg, internista, pľúcny a

ušno-krčný odborník. Treba ešte dodať, že roku 1982 bola pôrodnica zrušená a zostalo ponechané iba jedno lôžko pre nevyhnutné prípady.¹¹

Požiarňa ochrana: Otázka, o ktorej chceme teraz napísať niekoľko riadkov, by mohla byť rovnako dobre umiestnená aj v inej časti tejto publikácie. Vzhľadom na každoročnú organizáciu požiarnických pretekov by sme o nej mohli hovoriť napr. aj v časti venovanej športu. Keďže je ale zrejmé, že nejde len a v prvom rade o požiarnické preteky, umiestňujeme ju radšej pri opise spôsobu života obyvateľov. Ako sa tunajší ľudia neraz presvedčili na vlastnej koži, oheň dokáže narobiť obrovské škody. Preto je potrebné vybudovať proti nemu spoľahlivú a účinnú požiarňu ochranu. Veľa záleží od toho, ako rýchlo a účinne vieme zasiahnuť proti tomuto nebezpečnému prírodnému živlu.

Hoci základná organizácia „Zväzu požiarnej ochrany“ (ZPO) bola založená až roku 1949, neznamená to, že predtým nejestvovali jej predchodcovia. Ľudia sa už skôr organizovali, aby boli lepšie pripravení v prípade potreby. Je samozrejme pravdou, že to nebolo na takej vysokej úrovni ako neskôr – predovšetkým preto, lebo nebolo vodovodu a neboli ani mechanické stroje, ktoré by čerpali vodu z potoka. Ľudia boli viacmenej odkázaní na množstvo pomocných rúk, ktoré prišli, aby za pomoci vody prinášanej vo vedrách, čo najskôr uhasili vzniknutý požiar. Keďže takáto ochrana nebola príliš účinná, v rámci postupnej modernizácie a mechanizácie vznikali profesionálne hasičské zbory.

V obci **Reľov**, ako aj v obci Hágy sa tak stalo po druhej svetovej vojne. Roku 1949 bola založená základná organizácia ZPO. V Reľove bolo utvorené jedno mužské a jedno ženské družstvo. Prvým veliteľom mužského družstva ZPO sa stal Štefan Biel'ak, predsedom Michal Štefaňák a trubačom Michal Biel'ak. Vedenie ženského družstva ZPO tvorili: Františka Kovalčíková (veliteľka), Františka Štefaňáková, Alžbeta Kubicová, Františka Pichnarčíková, Žofia Sosková, Mária Brežinová a ďalšie.

V rámci permanentnej prípravy sa každú nedeľu o siedmej hodine ráno zatrúbilo, v dôsledku čoho sa zišla celá jednotka hasičov na spoločné cvičenie. Cvičenie trvalo dve hodiny a skončilo sa vždy pred začiatkom nedeľnej svätej omše. Reľovské družstvo ZPO sa každoročne zúčastňovalo na požiarnických pretekoch v rámci Zamaguria. Spravidla získavalo prvé miesto, čo bolo dobrým predpokladom účinných zásahov v prípade požiaru. Ženské družstvo sa dokonca roku 1953 zúčastnilo celoslovenskej súťaže, v ktorej získalo prvé miesto. Muži, pod vedením Štefana Biel'aka, Františka Gurecku, Jozefa Štefaňáka, Vendelína Pjonteka a ďalších vtedy získali tretie miesto v rámci celého Slovenska.

Roku 1955 sa vymenilo vedenie ZPO. Veliteľom sa stal František Gurecka a predsedom Jozef Rušin. Dobré výsledky družstva pokračovali aj naďalej. Roku 1958 získal mužský tím prvé miesto v „Slovenskom pohári požiarnikov“. Od roku 1960 prevzal velenie družstva ZPO dovtedajší predseda Jozef Rušin, novým predsedom sa stal Jozef Štefaňák. Veliteľkou ženského družstva ZPO bola v tom čase Anna Pencáková, členkami boli: Agnesa Marhefková, Františka Zajoncová, Mária Marhefková, Terézia Pisarčíková, Margita Pempčáková a ďalšie.

Roku 1965 prevzal velenie mužského družstva ZPO Ondrej Dudžák a o šesť rokov neskôr Jozef Marhefka. Na jeho post následne prišli ďalší ľudia. Výsledky v požiarnických pretekoch boli po celý čas vynikajúce – štyri roky po sebe získali prvenstvo v rámci vtedajšieho okresu Poprad. Roku 1979 obdržal ZPO v Reľove od Okresného výboru ZPO v Poprade „putovnú štandardu“ za svoju dovtedajšiu úspešnú prácu. Aj počas nastávajúcich rokov sa organizácia ZPO držala veľmi dobre – vidieť to aj na skutočnosti, že už nikdy sa nezopakovali tak rozsiahle požiare, ako tomu bolo v rokoch 1914 a 1959. Hoci aj odvtedy neraz vypukol požiar, ich zásahy boli rýchle a účinné.

Aj v obci **Hágy** vznikol po druhej svetovej vojne ZPO. Jeho sídlo bolo spočiatku v drevenej budove na mieste súčasnej dolnej autobusovej zastávky. Prvá požiarnická mašina bola samozrejme ručná. Po dokončení výstavby MNV v Hágoch roku 1960 bola pôvodná drevená budova premiestnená povyše domu Tomáša Pisarčíka (od Tomka) a slúžila ako nocľaháreň pre obecného pastiera. Nová budova MNV spolovice slúžila ako sklad ZPO Hágy až do jeho spojenia so ZPO Reľov roku 1976. Na okraj možno dodať, že v tejto budove sa hágovská mládež z času na čas učila niektoré nové tanečné prvky, čo bolo vtedajším reľovským farárom Serafínom Rončákom označené titulom „hágovská rakovina“.

Dlhoročným veliteľom ZPO Hágy bol Andrej Marhefka (od Kušmieňa), predsedom tohto združenia bol Ján Štefaňák (od Kovaľskego). Do zboru požiarnikov v Hágoch okrem vyššie spomínaného veliteľa a predsedu patrili: Jozef Štefaňák (od Konca), Jozef Štefaňák (od Duduški), Jozef Kolodzej, Ondrej Kolodzej, Jozef Krempaský, Jozef Dudžák, Eduard Brežina, Jozef Brežina, Andrej Štefaňák (od Duduški), Jozef Marhefka (od Kušmieňa), Pavol Pisarčík (od Jadamki), ktorý bol požiarnickým trubačom a ďalší. Návčivky bývali pri hágovskom moste, spravidla pred okresnými súťažami alebo vystúpením požiarnikov z príležitosti oslavy sviatku práce – 1. máj. Na záver možno spomenúť aj tragickú udalosť, ktorá súvisí s požiarnikmi – úmrtie jedného z bratov Bizubovcov počas návčivku ZPO Hágy.

V dôsledku rôznych skutočností (sťahovanie mládeže za prácou, odchody do škôl a pod.) sa oslabil aj ZPO v súčasnej obci Reľov. Okrem toho, stará požiarnická technika sa neobnovovala a slabo udržiavala. V ostatnom období vedenie obce vyjadrilo svoju nespokojnosť s aktivitami a plnením úloh „Dobrovoľného hasičského zboru“ (DHZ) v Reľove. Na zasadnutí obecného zastupiteľstva 15. decembra 2007 bol za nového predsedu DHZ v Reľove zvolený Andrej Mašlonka.¹² Je potrebné vyjadriť nádej, že veci pôjdu v budúcnosti pozitívnym smerom. Je v záujme každého obyvateľa, aby sme sa v prípade potreby mohli spoľahnúť na rýchly a účinný zásah požiarnikov, od ktorého mnoho záleží.

4.3. Práca a jej obmeny

Pozorovateľ tunajšieho ľudu na sklonku 19. storočia dosvedčuje, že obyvatelia Zamaguria sú silnej postavy, skromní, navyknutí na ťažkú a namáhavú prácu, lebo drsné prírodné podmienky vyžadovali od nich veľa námahy na udržanie ich existencie. Málo úrodná a kamenistá pôda, ktorá aj pri ťažkej a namáhavej práci prinášala len slabú úrodu, ako aj ďalšie nepriaznivé okolnosti spôsobili, že ľudia pod Spišskou Magurou žili počas stáročí veľmi biedne a chudobne. Ich život bol poznačený predovšetkým bojom o každodennú skyvu chleba.

Zamagurie bolo po stáročia nepochybne najchudobnejšou časťou Spiša. Okrem troch sklární, ktoré vznikli na panstve Červeného kláštora a boli v prevádzke iba kratší čas, a okrem mlynov a píl nebolo v celom Zamagurí nijakého priemyslu. Nakoľko zamagurské rodiny boli spravidla početné, mnohí mládenci a dievčatá odchádzali do služby. Niektorí sa v dôsledku biedy uchýlili k zbojníctvu. Napokon, keď v posledných dvoch desaťročiach minulého storočia zachvátila Spiš mohutná vlna vystáhovalectva za more, strhla so sebou aj väčšinu zamagurskej mládeže.

Do toho času sa živili tým, čo im mohol nehostinný kraj ponúknuť. Pritom museli vyrobiť nielen na seba a svoje deti, ale aj na svojich zemepánov, ktorí často bez ľútosti žiadali plnenie poddaných povinností. Prácou našich predkov na úsvite dejín obcí Reľova a Hágov bolo predovšetkým drevorubačstvo. Ďalšou možnosťou bol chov oviec a pastierstvo, pre čo boli v horských oblastiach pomerne priaznivé podmienky. Inou možnosťou zarobenia na živobytie, súvisiacou s prírodnými podmienkami kraja na úpätí Spišskej Magury, bolo roľníctvo

– pri používaní jednoduchého náradia veľmi ťažké a málo výnosné. Ďalšou zárobkovou aktivitou, ktorou sa podľa svedectva histórie zaoberali najmä obyvatelia obce Hágy, bola furmanka. Niektorí ľudia sa v dôsledku biedy odhodlali vstúpiť do služby – v takej pozícii veľa záležalo od toho, u koho slúžili.

Pri všetkých vyššie spomínaných činnostiach bolo potrebné aj všakovaké náradie. V dôsledku toho sa vyvíjala aj remeselnícka výroba – najprv primitívna, neskôr dokonalejšia. Týmto spôsobom sa postupne začali živiť niektorí jednotlivci a najčastejšie svoje remeslo prenechali svojim potomkom. K tomu treba pripočítať remeslo krčmára alebo obchodníka, pre ktorého bol nákup a predaj zdrojom živobytia. O priemysle nebolo na Zamagurí chýru veľmi dlho – hoci v Reľove bol už v 16. storočí v podobe tunajšej sklárne. To však trvalo len veľmi krátko a o skutočnom priemysle možno hovoriť len v ostatnom čase, kedy v Zamagurí vzniklo zopár priemyselných podnikov, ktoré dali prácu niekoľkým ľuďom.

Predtým, ako pristúpime k rozprávaniu o každodennej práci našich predkov a jej obmenách, zastavme sa ešte na malú chvíľku pri spomínaných sklárňach, ktoré načas dali prácu niektorým našim predkom. Prvá a najstaršia skláreň v Zamagurí bola práve v Reľove. Prvé písomné správy o nej sú z roku 1568. Jánovi Gruberovi – jej majiteľovi, bola zemepánom zverená správa obce Reľov, právo súdiť poddaných, vlastníť mlyn, pílu, výčap vína a pálenky, voľné lovenie rýb a postavenie štyroch domčekov pre pracovníkov sklárne. Reľovská skláreň bola teda roku 1568 už v prevádzke. Celkom dobudovaná však ešte nebola, keďže Jánovi Gruberovi sa povolilo postavenie štyroch domčekov pre pracovníkov sklárne. To by potvrdzovalo i ďalší predpoklad, že nešlo o malú dielňu.

Z písomných správ o reľovskej sklárni nie je známe jej výrobné zameranie, ani jej staviteľ – bol ním pravdepodobne jej neskorší majiteľ Ján Gruber. Zo záznamu v urbári obce možno predpokladať, že šoltýs bol povinný dodávať kláštoru nielen tabuľové sklo, ale aj iné výrobky – ako napr. poháre rôzneho druhu, a to tým skôr, že išlo o jediná skláreň v Zamagurí. Ďalšia písomná správa o reľovskej sklárni je z roku 1626, kedy reľovský šoltýs Krištof Rilovsky vyhlásil, že v posledných troch rokoch musel pracovať v Lendaku, čo mu spôsobilo veľkú škodu, pretože za tú dobu vyšla jeho reľovská skláreň na mizinu. Spustená skláreň by sa dala uviesť do prevádzky nákladom 300 zlatiek. K reštaurovaniu sklárne už nedošlo, a tak sa aj tí niekoľkí šťastlivci, ktorí v nej pracovali, museli vrátiť k „normálnej“ práci, ktorou sa živilí ostatní obyvatelia obce.¹³ K tejto práci sa na nasledujúcich riadkoch vyberieme aj my.

Pôvodné zamestnanie (drevorubačstvo, pastierstvo, roľníctvo):

Pohorie Spišskej Magury bolo oddávna známym drevorubačským a pastierskym terénom. Rúbanie dreva súviselo spočiatku s kľčovaním lesov a vytváraním životného priestoru pre prvých usadlíkov. Ani potom, keď si pôvodní obyvatelia vytvorili priestor na bývanie, pestovanie poľnohospodárskych plodín i pasenie dobytka, sa drevorubačstvo nevytratilo. Vyplývalo to z potreby dreva ako stavebného materiálu, z jeho potreby ako materiálu na vykurovanie, a taktiež z poddanských povinností, medzi ktorými bola aj dodávka predpísaného množstva dreva. Tak sa práca drevorubačov udržala po celý čas existencie obcí Reľov a Hágy – až dodnes.

Opisované pôvodné zamestnanie obyvateľov tunajšieho kraja nielenže nevymizlo, ale v ostatnom čase možno pozorovať jeho oživenie. Po nežnej revolúcii, keď sa riešila otázka prinávratenia majetkov ich pôvodným vlastníkom, obyvatelia súčasnej obce Reľov sa taktiež prihlásili a prevzali si majetky zdedené po otcoch. Medzi znovu nadobudnutými majetkami boli predovšetkým lesy. Následne sa mnohí súčasní obyvatelia začali venovať čisteniu, sadeniu, údržbe, píleniu, spracovávaniu i predaju dreva, čo je jednou z mála možností zamestnania v Zamagurí. Ostáva nám vyjadriť nádej, že budú s lesmi gazdovať rozumne a zachovajú ich aj pre budúce generácie.

Prechádzajúc k pastierstvu a roľníctvu treba poznamenať, že hoci pôda na reľovských a hágovských stráňach bola neúrodná, predsa už od počiatku bola hlavným živiteľom našich predkov práve poľnohospodárska výroba. Je to pochopiteľné, keďže z narúbaného dreva sa nedalo najesť a potraviny nebolo možné voľne kúpiť – ak by sa aj dalo, nebolo na to dostatok peňazí. Preto hlavným živiteľom našich predkov bola poľnohospodárska výroba, v ktorej hlavný podiel mal chov oviec. Mali preň aj dobré predpoklady na rozľahlých holiach svojho chotára, najmä na svahoch Spišskej Magury. Stavov oviec sa však neobišli bez väčších výkyvov – kým roku 1664 bolo v obci **Reľov** 123 oviec, roku 1698 ich bolo iba 96, roku 1714 opäť 239, avšak roku 1718 iba 42.

Vysoké stavy oviec boli v obci Reľov aj v druhej polovici 19. storočia, keďže pri sčítaní roku 1869 ich napočítali 264. Prekvapuje aj pomerne vysoký počet koní – roku 1664 ich bolo 36, z čoho sám šoltýs mal 14, volov bolo 28. Začiatkom 18. storočia počty volov už prevyšovali počty koní, ako to potvrdzuje urbár z roku 1725, kedy bolo v obci iba 9 koní a 34 volov. Tento pomer trval až do konca 19. storočia, načo bol chov volov postupne celkom vytlačený chovom koní a využívaním kráv na všetky poľnohospodárske práce. Vyššie stavy koní až do druhej polovice 17. storočia umožňovali plnenie poddanských povinností

dovozom vína, vápna, soli a pod., predovšetkým sa však využívali na furmanky, ktoré boli popri poľnohospodárstve dôležitým zdrojom príjmov. Potvrďuje to aj výpoveď zástupcov obce Reľov pri rokovaní o novom urbári roku 1772, že obyvatelia obce si privyrábajú furmankami s obilím a vínom do Poľska, ako aj predajom prebytkov na jarmokoch v Kežmarku, Podolínci a Starej Vsi.

Napriek spomínaným možnostiam vedľajších príjmov boli životné podmienky obyvateľov Reľova, ako aj Hágov a iných zamagurských obcí, veľmi biedne, pretože hornatý a neúrodný chotár nemohol poskytnúť viac, ako životné minimum. Pre našich predkov bolo šťastím, že sa obyvatelia dopĺňovali z rovnako nevýnosných oblastí Dunajca. Z dikálneho súpisu z roku 1700 vieme, že celkovo bolo v obci Reľov 20 volov, 13 koní, 37 kráv, 17 býčkov, 25 bravov, 54 oviec a 16 jahniat. Súpis potvrdzuje, že pokles hospodárskej držby bol v tejto obci trvalý. Súpis je prvým písomným dokladom o hlavných obilninách, ktorými boli jačmeň a ovos, raž pestoval iba jeden želiar.

Dikálny súpis z roku 1713 potvrdzuje, že obec Reľov obývalo celkom 19 rodín, z ktorých aspoň polovica boli noví usadlíci. Podľa súpisu vlastnil šoltýs Johann Rilyovsky polia v rozlohe troch roľníckych usadlostí, mlyn na jedno koleso a pivovar. Okrem toho užíval reľovský šoltýs v tomto roku polovicu usadlosti v Starej Vsi. Palatinálny súpis obyvateľstva z roku 1754 dodáva, že chotár obce Reľov je horský a rovnako aj lúky, že je tu veľa dažďov a že poddaní majú dostatok pasienok i dostatok palivového a stavebného dreva.¹⁴

Podme sa ešte na chvíľu pozrieť na roľníctvo a jeho vývoj v obci **Hágy**. Veľkosť jednotlivých zárubkov nebola rovnaká. Podľa urbáru obce z roku 1773 jednu celú usadlosť tvorilo 26 jutár pôdy a 12 vozov sena. Dedením sa vlastníctvo pôdy zmenšovalo, a tak v uvedenom roku 1773 nemal celú usadlosť nikto, sedemnásti poddaní roľníci vlastnili iba po 3/4 alebo 3/8 usadlosti. Zachované červenokláštorské archívne pramene umožňujú sledovať rast obce, plnenie poddanských povinností i poľnohospodársku produkciu.

Podľa urbáru z roku 1664 mala obec 8 roľníkov, šoltýsom bol Stanislav Hagowsky, ktorý vlastnil jednu usadlosť, mal jedného syna a choval 4 kone, 4 voly, 6 kráv, 32 oviec a 11 ošípaných. Poddaní roľníci vlastnili po polovici usadlosti, chovali celkom 22 koní, 26 volov, 33 kráv a 119 oviec. Rovnako informatívny je aj urbár z roku 1698. Šoltýsom bol Valek Dibecz, vlastníaci jednu celú usadlosť, mal 4 voly, 2 kone, 11 kráv, 80 oviec a zariadenie na varenie piva a pálenie pálenky. Poddaných roľníkov bolo 9 a vlastnili po polovici, štvrtine alebo osmine usadlosti,

takže obývaných bolo celkom $2 \frac{3}{4}$ a opustených $1 \frac{1}{4}$ usadlosti. Roľníci mali spolu 20 volov, 32 kráv, 158 oviec, 22 bravov a 11 koní.

Počty poddaných roľníkov, ako aj ich vlastníctvo, boli pomerne stabilizované. Ako ťažné zvieratá sa používali predovšetkým voly, počty domácich zvierat možno nazvať uspokojivými, najmä čo sa týka oviec. Dikálny súpis obyvateľstva z roku 1700 uvádza, že šoltýs Valek Dibecz vlastní dva zárubky (opustených je päť), počet kráv a koní je taký istý, ako pred dvomi rokmi, počet sviň je hodne vyšší – 40, ale počet oviec klesol na 123. Ďalší pokles počtu oviec zaznamenáva súpis oviec červenokláštorského panstva ku dňu 25. máj 1714, kedy bolo v obci iba 70 oviec, kým napr. v susednom Reľove ich bolo 239. Pokles bol spôsobený zaiste znížením počtu obyvateľstva v dôsledku veľkej epidémie moru v rokoch 1710 – 1711.

Regnikolárny súpis z roku 1720 udáva, že poddaní nemajú trojpoľný systém, pretože chotár je úzky, a tak každý rok sejú na tých istých poliach – aj to iba jačmeň a ovos. Z jedného gbelu sa urodí jeden a pol. Podľa urbáru na rok 1719 bolo v obci celkom 13 koní, 2 voly, 4 býčky, 12 kráv, 14 oviec a 8 sviň. Zdá sa, že obec sa ešte ani roku 1725 nespamätala z epidémie moru, pretože spomínaný súpis uvádza iba štyroch poddaných, ktorí vlastnili celkom 15 koní, 4 voly a 8 kráv. Obec sa začala zväčšovať od roku 1734. Jej vzrast potvrdzuje aj rastúci počet užívaných zárubkov. Kým roku 1728 platila obec od $3 \frac{1}{2}$ zárubkov, roku 1735 už od 7 zárubkov, roku 1736 od sedem a pol a roku 1743 od 8 zárubkov. Roku 1754 bol v obci mlyn na jedno koleso, poddaní siali iba jačmeň a ovos, prílejšovali si výrobou šindľov a vozením vína.

So vzrastom obyvateľstva sa mierne zvyšoval aj počet hospodárskych zvierat. Roku 1740 bolo v obci 27 koní, 10 volov, 29 kráv, 4 býčky, 12 jalovic, 41 oviec a 26 sviň. Roku 1744 to bolo 27 koní, 18 volov, 29 kráv a 70 oviec. O rok neskôr 34 koní, 16 volov, 38 kráv a 165 oviec. Roku 1746 mali tunajší roľníci 37 koní, 30 volov a 32 kráv. Roku 1752 to bolo 36 koní, 50 kráv a 146 oviec. V nasledujúcom roku 41 koní, 31 volov, 47 kráv a 140 oviec. Roku 1754 bolo 41 koní, 32 volov, 53 kráv a 119 oviec. Roku 1756 mali 53 koní, 22 volov, 46 kráv a 76 oviec. O rok neskôr to bolo 49 koní, 26 volov, 56 kráv a 93 oviec. Roku 1759 mali obyvatelia Hágov 46 koní, 18 volov, 58 kráv a 81 oviec. Napokon roku 1767 bolo v obci 66 koní, 26 volov, 62 kráv a 201 oviec. Z tohto prehľadu vidieť, že sa podstatne zvýšil počet koní, čo len potvrdzuje predpoklad, že viacerí poddaní obce si privyrábali furmankami – zaiste aj na dlhších trasách, čoho dôkazom by mohol byť údaj o plnení poddanských povinností roku 1728, keď Andrej Virostek doniesol pre kláštor z Krakova ryby a artičoky, za čo sa odpočítalo obci 6 florintov.

Furmanské rodiny boli istotne najlepšie situované, čoho svedectvom je aj výraz „zámožná vdova“ vo výkaze príjmov za rok 1722.

Keďže v obci boli takmer všetci povozníkmi – podľa urbáru z roku 1755 vlastnil iba jeden gazda jedného koňa a ostatní po 5, 6 a 7 koní – nemal zemepán starosti s plnením povinností voziť víno, prípadne aj iný tovar, čo sa počítalo obci k dobru. Tak roku 1729 je zaznamenané, že bolo dovezených 7 sudov vína, roku 1742 dopravili víno do Starej Ľubovne a Levoče, nasledujúceho roku sa počítal obci 1 florint a 15 grajciarov za dovoznú z Poľska, v zime roku 1744 vozili do kláštora palivové drevo (od každého zárubku boli povinní podľa súpisu poddanských povinností z roku 1747 doviezť do kláštora po dve siahly).¹⁵

Pekný pohľad na zamestnanie obyvateľov Reľova a Hágov máme zo sčítania ľudu roku 1869. Je tam zachytené, že okrem niekoľkých nádenníkov, krčmárov a mlynárov, sa všetci ostatní živili poľnohospodárstvom. V tom čase bolo v opisovaných obciach okolo 20 sluhov a slúžok. Z poľnohospodárskych zvierat mali najväčšie zastúpenie ovce – (v Reľove – 264, v Hágoch – 215). Ďalej chovali kravy (v Reľove – 140, v Hágoch – 110), teľatá (v Reľove – 100, v Hágoch – 89), menej ošípané (v Reľove – 91, v Hágoch – 72). Koní bolo v tom čase pomerne málo – v Reľove 15, v Hágoch 12. Je to zaujímavé, nakoľko z iných súpisov poddaných a iných historických prameňov vieme, že obyvatelia Hágov chovali viac koní, pretože mnohí tunajší obyvatelia boli povozníkmi a živili sa furmankou. Okrem spomenutých domácich zvierat sa v opisovaných obciach našlo niekoľko volov (v Reľove – 14, v Hágoch – 13) a kôz (len v Hágoch – 3).¹⁶

Na základe vyššie povedaného možno tvrdiť, že hlavný podiel v roľníckej výrobe až do nedávnych čias mal chov oviec, pre ktorý tu boli a sú pomerne dobré prírodné podmienky. Jednotlivé urbáre, ako aj neskoršie súpisy ľudu uvádzajú vysoký počet oviec vo vlastníctve tunajších obyvateľov. Využívalo sa nielen ich mlieko – na syr a bryndzu, ale aj mäso, kožušina a vlna. Keďže išlo o nevyhnutné materiály na výrobu rôznych odevov, kožušina a vlna sa dali aj predať, a tak o niečo vylepšiť biednu finančnú situáciu tunajších ľudí.

Treba aj to pripomenúť, že poľnohospodárska pôda, ktorú v stredoveku a na začiatku novoveku vlastnili výlučne zemepáni, sa delila na dve skupiny. Jednu obrábali zemepáni sami, druhú (urbáriálnu) dedične užívali poddaní, ktorí boli zato zaviazaní voči zemepánovi robotou a rôznymi dávkami peňažitej a naturálnej povahy. Dostatok pašienkov a horských lúk mal priamy pozitívny vplyv na chov dobytka. Okrem spomínaných oviec sa tu v značnej miere chovali kravy, ošípané, kone a v ojedinelých prípadoch aj kozy. Chov oviec, ktorý bol spočiatku

hlavným zdrojom živobytia tunajších obyvateľov, sa v druhej polovici 20. storočia postupne vytrácal. Nebol už natoľko výnosný ako predtým. V ostatnom čase mali chovatelia oviec navyše problémy s odpredajom vlny. Okrem dobytky sa neskôr chovala aj hydina: sliepky, kačky, husi a pod.

Zameranie na pestovateľskú stránku nebolo natoľko výnosné, pretože úroda bývala veľmi slabá. Štrkovitá pôda, chudobná na humusové látky, vysoko položený chotár, ako aj blízkosť Vysokých Tatier mali a majú značný vplyv na pestovanie jednotlivých druhov poľnohospodárskych plodín. Do drsných podmienok kraja sa najviac hodili ovos, jačmeň a ľan. Sadili sa taktiež zemiaky, ktoré boli po stáročia najsladším jedlom obyvateľstva. Neskôr sa pestovala predovšetkým datelina, krmná repa a rôzne druhy zeleniny. V záhradkách sa pestoval mak, fazuľa, petržlen, šalát, cibuľa, mrkva a najmä kapusta. Okrem iných poľnohospodárskych prác bolo na úzkych pásoch rolí každoročne potrebné vyzbierať kamene, ktoré sa počas zimy dostali bližšie k povrchu zeme. Iným dôvodom vždy nových kameňov na povrchu role boli svahy – voda, ktorá po prudkých dažďoch stekala z okolitých svahov, zákonite brala so sebou aj ornú pôdu. Z vyzbieraných kameňov neskôr vznikli typický hromady zvané „kempy“.

Nevyhnutnou poľnohospodárskou plodinou bol voľakedy ľan. Jeho spracovanie sa odohrávalo vo vlastnej rézii. Najprv ho bolo potrebné spriasť a potom vyrobiť plátno. Krosná boli niekedy v každom dome. Okrem ľanu sa spracovávala aj vlna – vyrábalo sa z nej súkno. V podstate len tieto dva materiály – plátno a súkno – slúžili na domácu výrobu rôznych kusov odevov. Kým prácou žien počas zimného obdobia bolo priasť a tkať, muži sa v tom čase venovali mláteniu obilia. Keďže mlátili výlučne cepami, nebolo to možné urobiť za jeden deň či jedno odpoľudnie – tejto práci sa venovali celé týždne, niekedy i mesiace.

Okrem povedaného možno ako zdroj živobytia spomenúť aj zber lesných plodín, ktorých bolo časom viac a časom menej. Medzi ne patrili a patria predovšetkým jahody, maliny, čučoriedky, už menej brusnice. Okrem toho sa zbierali a zbierajú aj trnky a šípky, ako aj rôzne druhy húb. Ich úroda však závisí predovšetkým od počasia, a preto sa ľudia na tento zdroj obživy nemohli spoliehať. V niektorých vlhkých rokoch bývali lesné plody malé, nedozreté a navyše veľmi rýchlo sa ich chytala aj plieseň.¹⁷

Dnešná situácia v poľnohospodárskej výrobe sa rapídne zmenila. Kým ešte roku 1953 sa nepodarilo vybudovať Jednotné roľnícke družstvo (JRD) preto, že gazdovia nechceli pustiť z rúk svoje polia, ktoré boli zdrojom ich obživy, roku 1988 prišlo JRD na polia súčasnej obce Reľov v dôsledku toho, že už pomaly nemal kto na nich robiť – mladí odišli za

prácou, starší už nevládali. V dôsledku malých výnosov JRD a iných okolností ostali mnohé polia ležať úhorom, resp. sa z nich stali pasienky. V dnešnej dobe je na poľnohospodársku výrobu využívaná len malá časť niekdajších úrodných pozemkov. Je možné, že v budúcnosti ich budú vynajímať a zoskupovať farmári, ktorí ich opäť nejakým spôsobom zúrodnia. Je taktiež možné, že sa využijú ako pasienky, čo by bolo viac v súlade s kopcovitým rázom chotára. Ako to skutočne bude, ukáže budúcnosť.

Poddanské povinnosti: Práca našich predkov až do zrušenia poddanstva roku 1848, a sčasti aj potom, mala priamy súvis s plnením poddanských povinností voči zemepánovi. Neslúžila len na vlastné živobytie, ale aj na živobytie majiteľa prenajatej pôdy, ktorú žiaden z poddaných nemal vo svojom osobnom vlastníctve. Preto chceme povedať niekoľko slov aj o tom. Možno niekto položí otázku: „Ako mohla rehoľa kartuziánov, ktorá dlhý čas stála na čele červenokláštorského panstva – zemepána našich predkov – ukladať poddanské povinnosti?“ Je pravdou, že ťažko sa dáva dokopy prísny rehoľnícky život za múrmi kláštora a vzťah „zemepán – poddaní“, ale predsa to tak bolo.

Treba vedieť, že lechnický kláštor, ako sídlo „nemých“ kartuziánov a kamaldulov, predstavoval vlastne dva svety: jedným bol kláštor ako taký, zameraný vzťahmi dovnútra, utekajúci pred stykom s ľuďmi, vzdialený od všetkého „svetského“, nepotrebujúci nikoho, pretože bol sebestačný; druhým bolo kláštorné panstvo, ktoré ho strhávalo do víru čisto hmotných záležitostí, ktoré ostro kontrastovali s povahou kláštorného života. Koľko starostí kládlo toto panstvo na chrbát priora, koľko času si vyžiadalo, koľko finančných obetí, neprijemností, trápenia, osočovania a nepriateľov prinieslo, vidieť najlepšie z kláštorných zápisníc. Duch týchto zápisníc nezodpovedá vždy predstavám o tak prísnej reholi, akou boli napr. kamalduli.

Na čele kláštora bol predstavený, nazývaný prior. Život kláštora bol pre dvojaké vzťahy k svetu, ktorý jestvoval za jeho múrami, pomerne zložitý. Na jeho riadenie nestačila samotná osoba priora. K tomu bola potrebná dobrá organizácia. O funkciách týkajúcich sa čisto duchovného života rozhodoval sám prior: boli to spovedníci, týždenník, vedúci novicov, superior, ktorý zastupoval priora ze jeho neprítomnosti. Inú kategóriu kláštorných funkcionárov tvorili tí, čo mali na starosti jeho panstvo. Boli to výlučne svetskí ľudia. Bol to predovšetkým správca, ktorý riadil celé hospodárstvo. Jemu boli podriadení dozorcovia, hájníci, mlynári, krčmári a kláštorné služobníctvo.¹⁸ Nemožno si myslieť, žeby bolo v záujme predstaviteľov tak prísnej rehole ubíjať poddaný ľud. K ich

dobru svedčí skutočnosť, že ľudia z mnohých iných oblastí prichádzali práve sem, aby sa tu usídlili aj napriek nehostinnosti kraja. Z druhej strany museli od nájomníkov svojej pôdy vyberať peniaze a naturálie, ktoré potrebovali tak pre chod kláštora ako aj pre dobročinné diela.

Najstaršie správy o poddanských povinnostiach sú z roku 1568. Jednou z nich je kúpnopredajná zmluva medzi reľovským šoltýsom a priorom Tomášom. Kláštor ukladá šoltýsovi povinnosť vyberať od poddaných po 50 denárov od každého podľa starých obyčají, zároveň kláštor oslobodzuje nového šoltýsa od všetkej roboty a od odvádzania dávok, z čoho vyplýva, že poddaní obce **Reľov** boli týmito povinnosťami predtým viazaní. Druhou správou je zachovaný urbár, vyhotovený v Červenom kláštore 28. marca 1568. Podľa neho bolo v obci 5 roľníkov, ktorí vlastnili po polovici usadlosti, a jeden želiar. Jedna usadlosť bola opustená. Cenzus odovzdávali vo výške 3 zlatiek a 50 denárov, a to naraz na sviatok svätého Martina. Ornú pôdu obrábali pre seba ako ostatní poddaní. Zemepánovi odovzdávali desiatok jedine od oviec, kňazovi zas desiatok z úrody. Dary zemepánovi neodovzdávali. Víno a pálenku nešenkovali. Robotou tiež neboli viazaní v dôsledku doosídľovania obce, ktoré ešte nebolo dokončené, keďže ešte vždy bola jedna usadlosť opustená. Urbár z roku 1568 ešte uvádza, že Reľov nemá mlyn, ani lúky, ani mýto, má ale sklársku hutu, ktorá patrí šoltýsovi. Ten je povinný dodávať sklo do kláštora podľa potreby.

Urbár z roku 1664 hovorí, že všetci poddaní roľníci platili 30 denárov cenzu a boli viazaní rovnakými povinnosťami ako ostatní poddaní kláštora. Želiari nedávali plátno, ale spracovávali ovčiu vlnu pre dvor a majer kláštora. Urbár z roku 1698 svedčí o zvýšení požiadaviek zemepána. Každý celý poddaný platil árendu po 15 zlatých, celý želiar 5 zlatých. Na sviatok svätého Martina platili cenzus po 60 denárov, za suchú krčmu každý roľník po 54 denárov, každý želiar po 18 denárov. Celý poddaný mal odovzdať 10 siah plátna alebo zaplatiť 2 zlatky a 25 denárov, dovieť 6 trámov na dosky alebo zaplatiť za jeden 1 zlatku, odovzdať 3 sliepky alebo zaplatiť po 12 denárov za jednu, odovzdať jeden a pol kapúna alebo zaplatiť 12 denárov, odovzdať 15 vajec alebo zaplatiť za 10 kusov 2 denáre. Želiari boli povinní pre zemepána priať a tkať a odovzdať po 1 husi, 2 sliepky a 10 vajec. Zemepán mal z obce Reľov aj tieto ďalšie príjmy: od hrnca na pálenku 1 zlatku, od oviec dvadsiatinu, od baranov jeden kus alebo 3 denáre, kto mal 8 baranov, dával jedného do panskej kuchyne. Reľovčania boli ešte viazaní odovzdávaním tisíc šindľov, platením 2 zlatiek za vozenie a kosenie podľa starého urbáru, platením pokuty 12 zlatiek, keby niekto chytal ryby alebo zabil lesné

zvíra alebo vtáka, dovážaním vína a vykonávaním iných služieb podobne ako v iných poddanských obciach.

O plnení poddanských povinností viedla správa červenokláštorského panstva za každý rok presné záznamy, v ktorých sa každá jedna povinnosť vyčísl'ovala v peniazoch. Vo výkaze na rok 1719 je na prvom mieste uvedená dlžoba za rok 1718, a to 6 zlatiek a 57 1/2 denára. Za odovzdaných tisíc šin'ov sa započítali 2 zatky, za syr a kožky 1 zlatka a 40 denárov, za pol voza na dovoz vína 6 zlatiek a 40 denárov atď. Hodnota splnených povinností činila iba 15 zlatiek a 56 denárov, takže obec zostala dlžná ešte 10 zlatiek a 16 1/2 denára. Túto dlžobu splatila nasledujúceho roku, za ktorý jej však zostala nová dlžoba 16 zlatých. Ako osobitná splnená služba sa v tomto roku uvádza 28 vozov vápna v hodnote 6 zlatiek a 46 denárov. Roku 1721 splnila obec všetky uložené povinnosti, dokonca jej zostalo k dobru 44 denárov. V tomto roku dala voz na dovoz soli (3 zlatky), pol voza na dovoz vína (6 zlatiek a 20 denárov) a za pálenie vápna sa jej odpočítalo 6 zlatiek. Všetky povinnosti splnili Reľovčania aj v rokoch 1725, 1726 a 1727, takže pri prevzatí obce rodinou Matiašovských jej nezostali nijaké dlžoby voči panstvu Červeného kláštora.

Zdá sa, že noví zemepáni ponechali v platnosti dovtedajšie poddanské povinnosti bez ich písomného zachytenia v urbároch. Poukazuje na to výpoveď richtára Adalberta Marhevku a prísazných Martina Kolodzeja, Augustína Pentsáka, Augustína Oravcza a Mateja Tusku dňa 10. februára 1772 – kedy bol so zástupcami Spišskej župy prerokovaný nový urbár, že poddanské povinnosti obec plní podľa dávnej obyčaje a že nejestvuje ani urbár, ani nijaké kontrakty. Podľa výpovede zástupcov obce pred župnou komisiou pri zostavovaní nového urbáru, Reľovčania plnili voči zemepánovi tieto povinnosti: predovšetkým to bola robotná povinnosť, ktorá zákonným článkom 16 z roku 1514 bola stanovená na jeden deň v týždni so záprahom alebo dva dni bez záprahu; druhou základnou povinnosťou poddaných bolo platenie cenzu, t.j. poplatku za obrábanú pôdy – reľovskí „štvrtníci“, t.j. majitelia jednej štvrtiny usadlosti, platili po 4 zlatky a 51 grajciarov, v čom bola započítaná daň, „vinobranská fúra“ a naturálne dávky; napokon boli povinní spriasť 12 funtov ľanu, z toho 6 „na stredno“ a 6 „nahrubo“. „Osminkári“ mali povinnosti polovičné, iba ľanu mali spriasť po 10 funtov. Robotná povinnosť želiarov so záprahom bola 25 dní, bez záprahu 100 dní. Každý želiar bol ešte povinný spriasť 10 funtov ľanu, v hotovosti zaplatiť 1 zlatku a za „vinobranskú robotu“ zaplatiť 17 grajciarov. Desiatok z úrody Reľovčania neodovzdávali, od každej ovce platili však po 3 grajciare. Namiesto desiatku farárovi platili ročne 2 zlatky a dvojnásobnú štólu.¹⁹

Podme sa teraz pozrieť, aké poddanské povinnosti mali obyvatelia obce **Hágy**. Zachované červenokláštorské archívne pramene umožňujú sledovať počty poddaných, a taktiež ich poddanské povinnosti. Najstaršia správa z roku 1639 o daňových platbách z jednotlivých obcí panstva hovorí, že Hágy platili od štyroch roľníkov po 15 florintov – spolu 60 florintov, Reľov v tom čase platil od toho istého počtu roľníkov rovnakú sumu. Podľa urbáru z roku 1664 šoltýs Stanislav Hagowsky daň neplatil, bol však povinný pracovať šesťkrát s koňmi. Urbár uvádza nasledovné poddanské povinnosti: platiť daň ako árendu za pôdu – avšak tí, čo robotujú za tých, ktorých dostal Matej Gaudel z Veľkej Lesnej, daň neplatia. Ďalšie povinnosti boli orať, siať, kosiť, zväžať podľa príkazov šafára, odovzdať po štyri trámy alebo zaplatiť po 1 florinte, doviezť po dva sudy vína alebo zaplatiť po 8 florintov a odovzdať tisíc šindľov. Hágovský šoltýs mal odovzdať jedného lososa alebo zaplatiť 2 toliare a jedného vykŕmeného brava, platiť za každý hrniec na pálenku a odovzdávať sliepky, husi a vajička.

Rovnako informatívny je aj urbár z roku 1698. Udáva, že Hágovčania oddávna platia po 15 florintov árendy od celej usadlosti. Tie poddanské usadlosti, ktorých držitelia zomreli, dal zemepán Ladislav Rákoczy do užívania Matejovi Gaudelovi z Veľkej Lesnej, ktorý môže ich užívateľov použiť denne na rôzne práce, avšak árendu neplatia. Poddaní boli viazaní týmito povinnosťami: odovzdať 4 trámy na dosky alebo za každý zaplatiť po 1 florint, odovzdať 2 husi alebo 50 denárov, 4 sliepky alebo 48 denárov, 2 kapúny alebo 24 denárov, 20 vajec alebo 4 denáre, platiť od suchej krčmy po 75 denárov, za hrniec na pálenku 1 florint, odovzdať tisíc šindľov a dežmu ako ostatné obce, vozit' víno alebo zaplatiť, orať, siať, kosiť a zväžať, prípadne odvádzať aj iné práce podľa príkazov šafára a robotovať aj v Šariši a Makovici. Päť rokov starší urbár (z roku 1693) obsahuje tie isté poddanské povinnosti, menoslov poddaných a ich vlastníctvo.

Zaujímavá je aj otázka skutočného plnenia poddanských povinností. Podľa urbáru z roku 1719 obec svoje poddanské povinnosti v podstate splnila, keď jej zostal dlh iba 37 denárov, kým za rok 1718 to bolo 12 florintov a 45 denárov. Ako zaujímavosť možno spomenúť, že podľa výkazu o plnení poddanských povinností za rok 1719 sa uvádzajú dvaja hágovskí šoltýsi, ktorým za rok 1719 zostala dlžoba 4 florinty a 20 denárov. Za rok 1720 mali ešte zaplatiť 13 florintov a 20 denárov. Podľa výkazu za rok 1721 mal jeden z nich zaťa Vojtecha Kukicka, ktorý mal zaplatiť 3 florinty za 10 gbelov ovsu, pričom richtár zas za 4 gbely 1 florint a 12 denárov. V tom roku vozili hágovskí poddaní kamene z Oravy, dali pol voza po soľ do Solivaru a rovnako pol voza a dva kone po

víno, mlynár platil árendu 15 florintov, povozník Virostek tiež 15 florintov a ďalší traja po 9 florintov. Roku 1722 platil povozník Andrej Virostek opäť 15 florintov, „*pretože nič nerobil, iba v zime vozil drevo*”. Ďalší dvaja a „*zámožná vdova*” platili opäť po 9 florintov.

Súpis z roku 1725 udáva, že obec je v árende, pretože šoltýs platí 2 florinty nájomného. Nasledujúceho roku platil Bartek Maslonka 5 florintov árendy. Obec bola v nájme aj roku 1729 – napriek tomu platila od jedného zárubku po 9 florintov a za škultéciu 13 florintov a 13 denárov. Tie isté sumy platila obec aj v rokoch 1731 a 1733. Obec sa začala zväčšovať od roku 1734, kedy sa jej odpočítalo 4 florinty a 30 grajciarov za novopostaveného usadlíka. Vzrast obce potvrdzuje aj rastúci počet užívaných zárubkov. Kým roku 1728 platila obec od 3 1/2 zárubkov 31 florintov a 30 grajciarov a 7 florintov za opustené zárubky, roku 1735 už platila od 7 zárubkov 63 florintov, roku 1736 od sedem a pol a roku 1743 od 8 zárubkov.

V súvislosti s poddanskými povinnosťami možno ešte spomenúť údaj o ich plnení z roku 1728, keď Andrej Virostek doniesol pre kláštor z Krakova ryby a artičoky, za čo sa odpočítalo obci 6 florintov. Keďže v obci boli takmer všetci povozníkmi, nemal zemepán starosti s plnením povinnosti voziť víno, prípadne aj iný tovar, čo sa počítalo obci k dobru. Roku 1743 sa počítal obci 1 florint a 15 grajciarov za dovozné z Poľska, v zime roku 1744 vozili do kláštora palivové drevo (od každého zárubku boli povinní podľa súpisu poddanských povinností z roku 1747 doviezť do kláštora po dve siahy). K plneniu poddanských povinností treba ešte dodať, že obec vykonávala robotu v Havke, kde sa muselo od každého zárubku orať jedno jutro pod jačmeň, kosiť lúky a seno pozvážať do šop majera.

Zavedenie tereziánskeho urbáru vyvolalo nemálo rozruchu v radoch zemepánov i medzi poddanými. Červenokláštorskí kamalduli sa na nový súpis poddanských povinností pripravovali veľmi cieľavedome so snahou získať pre seba čo najviac. Čo sa týka Hágov, mali kamalduli v úmysle urobiť z jedného zárubku dva, teda z existujúcich desiatich malo byť dvadsať zárubkov, od ktorých by kláštor získal 80 zlatiek. Od domov by získal 17, od kuchýň 16 a za teľa 1 – spolu teda 114 zlatiek a robotu. Pretože obyvatelia Hágov boli povozníkmi, nemohli robotovať – mohli by sa teda z roboty vykúpiť zaplatením 8 zlatiek od 20 usadlostí za jeden týždeň, čo by za 52 týždňov činilo 416 zlatiek. Keďže boli potrební pri obrábaní pôdy v Havke, mali by pestovať toľko ovsu a jačmeňa, koľko sa dá skosiť za štyri dni, ostatné práce by vykonali pri vození vína a pod.

Uvedené zámery sa neuskutočnili. Keď župná komisia spolu s kamaldulským priorom Adalbertom a prokurátorom Columbanom 9.

októbra 1771 zistovala skutkový stav poddanských povinností, vypovedali zástupcovia obce – richtár Michal Pisarčík a prisazní Andrej Zajonc, Ján Virostek a Andrej Virostek, že obyvatelia Hágov si môžu zarobiť furmankou, a to dopravou vína do Poľska a soli do kráľovského skladu v Starej Vsi, že celá obec je povinná v Havke zasiat 40 prešpurských meríc panského jačmeňa a po žatve ho zviezť do panskej stodoly v Havke, skosiť jednu lúku na 9 koscov a seno zviezť, odviezť do kláštora každý rok 18 siah dreva a na žatvu vyslať 9 ľudí. V súpise poddaných roľníkov bolo v obci v tom čase celkom desať celých zárubkov a jedna štvrtina.²⁰

Tieto poddanské povinnosti, ktoré sa veľmi nelíšili od povinností obyvateľov iných zamagurských dedín, plnili naši predkovia nielen do zrušenia poddanstva, ale aj neskôr, kým sa nestali vlastníkami celého chotára. Obdivuhodné je, akí pracovití a vytrvalí boli obyvatelia zamagurských obcí, keď dokázali prekonať všetky ťažkosti, biedu a nedostatok. V najťažších rokoch neúrody prvej polovice 19. storočia bol každodenným chlebíkom tunajšieho ľudu „moskol“. Najsladším jedlom v kraji boli „grule“. V dôsledku nedostatku krmnej potravy sa museli dobytok a hydina zabíjať, a tak nebolo v domácnostiach ani mlieka, masla, syra a vajícok. K tomu všetkému sa ešte pridali choroby a cholerová epidémia. Avšak aj v tejto krajnej núdzi zemepáni požadovali splnenie poddanských dávok, a keď tak nebolo, posielali na Spišskú župu sťažnosti, že poddaní im odpierajú poddanské dávky.

Zbojníctvo ako dôsledok útlaku: Druhá polovica 16. a celé 17. storočie boli obdobím podstatného zhoršenia postavenia ľudu nielen na severnom Spiši, ale aj na celom Slovensku, ktoré sa dostalo do takého veľkého hospodárskeho úpadku, že sa z neho nevedelo po stáročia spamätať. Pripútaním poddaného k pôde sa upevnilo feudálne vlastníctvo vysokej a strednej šľachty, ktorá v dôsledku toho jednala s poddanými často úplne svojvoľne a dopúšťala sa voči nim nezvyklých ukrutností.

Zemepánom takmer celého Zamaguria bol koncom 16. a začiatkom 17. storočia Juraj Horvát-Paločay z Plavča a po jeho smrti roku 1617 jeho syn Štefan. O tom, do akej miery sa za nich zvýšil útlak poddaných červenokláštorského panstva, svedčia výstižné výpovede 45 svedkov pri vyšetrovaní roku 1626. Staré i nové bremená priviedli nejedného roľníka a želiara na mizinu. Do krajnej biedy sa zamagurskí poddaní dostávali aj v dôsledku rôznych živelných pohrôm a požiarov. Nie všetci poddaní sa uspokojili so svojím osudom a položením. Za takýchto neznesiteľných pomerov nevolili zamagurskí poddaní iba útek zo svojich usadlostí, ale podujímali sa aj na inú formu odporu, ktorou bolo zbojníctvo.

Pre zbojníctvo na Zamagurí bola veľmi významná aj tá okolnosť, že v 16. storočí vzniklo zbojníctvo aj na susednom poľskom Podhalí. Popudom na jeho rozšírenie bolo predovšetkým počínanie Komorowského, ktorý sa roku 1624 stal starostom v Novom Targu. Za jeho starostovstva vzrástlo ožobračovanie poddaných, ktorým nepomáhala dovolávanie sa spravodlivosti na súdoch, a tak im ostával iba boj za svoje práva so zbraňou v ruke. Ako vidíme, na pomerne rozsiahlom území boli priaznivé podmienky pre činnosť zbojníckych skupín. Keďže štátne hranice pre zbojnícke skupiny nejestvovali, bolo pôsobenie podhaľanských zbojníkov na Spiši a spišských, resp. zamagurských na Podhalí samozrejmosťou. Výnimkou neboli ani prípady, že zamagurskí zbojníci boli členmi podhaľanských zbojníckych skupín.

Zbojníctvo v 17. storočí dosiahlo takých rozmerov, že bolo hnutím masovým. Hoci zbojnícke skupiny boli spravidla len niekoľkočlenné, neboli výnimkou ani skupiny početné, dokonca stočlenné. Pritom odboj zbojníkov bol skôr živelný a nesmeroval iba proti zemepánom a mešťanom, ale aj proti všetkým majetnejším vrstvám z radov poddaných. Nadriadené orgány podnikali všetko preto, aby zbojníctvo potlačili. Z toho dôvodu vyniesla aj Spišská stolica viaceré nariadenia na prenasledovanie zbojníkov, na ktorom bola bezprostredne zainteresovaná v prvom rade šľachta, šoltýsi, ale aj poddaní. Nebola to však ľahká ani jednoduchá povinnosť, pretože rozsiahle lesy Spišskej Magury poskytovali zbojníkom dobrú skrýšu a okrem toho sa skupiny zbojníkov mohli ľahko a rýchlo presunúť na druhú stranu hraníc.

Najdôležitejším činiteľom pri prenasledovaní zbojníkov bolo vojsko. Počet nasadených vojakov bol rôzny a riadil sa veľkosťou nebezpečenstva. Nasadených bývalo od 25 do 40 vojakov. Najstaršou správou o pohybe zbojníckej skupiny na Zamagurí je akcia zbojníckej skupiny Fedora Hlavatého, ktorá na jar 1492 prepadla Červený kláštor. Z obdobia 17. storočia je zachovaných viac správ o zbojníckych skupinách a zamagurských zbojníkoch. Napr. pri vyšetrovaní dňa 9. januára 1638 sa Kuba Oravec, väznený v župnej väznici, priznal k viacerým akciám a menoval niekoľkých spoločníkov, ku ktorým patrili Franek z Poľska, Bartek a Symek – obidvaja z Haligoviec, a Ivanko z Osturne; tento posledný bol účastný aj vyrabovania kostola v Spišských Hanušovciach. Symek bol účastný aj na krádeži na matiašovskom salaši.

Zbojníci sa obliekali podobne ako panskí dráby Spišskej stolice. Nosili dlhé maďarské nohavice z modrého súkna. Tieto nohavice boli vyšívané lampasmi a ozdobami z bielych a žltých šnúrok. Košeľa z hrubého ľanového plátna sa po ušití namáčala v sadle z barana a potom sa vyúdila, aby neprepúšťala vodu. Široký kožený opasok chránil pás pred

zimou a pred možnosťou úrazu. Na nohách nosili krpce, na hlave nízke klobúky so širokou strechou (tzv. krisak). V zime nosievali medvedí plášť (tzv. guba).

Nie je vylúčené, ba po návšteve „zbojníckej diery“ a „zbojníckeho stola“ v hágovskom „Bóre“ je to dokonca pravdepodobné, že i v našich lesoch kedysi pôsobili zbojnícke skupiny. Keďže niet o tom záznamov v historických dokumentoch, nevieme naisto, či tu skutočne boli, a ak áno, či medzi nich patrili aj nejakí obyvatelia Reľova a Hágov. Keďže nie sú na to žiadne historické záznamy, a zároveň vieme, že zbojníci pochádzali z najviac utláčaných oblastí, môžeme s trochou rizika povedať, že napriek všetkým poddanským povinnostiam nebolo našim predkom vo zväzku červenokláštorského panstva až tak zle, ako tomu bolo v prípade poddaných iných zemepánov.

Podľa rozprávania pamätníkov, zbojníci skutočne rabovali v hágovskom „Bóre“ a na okolí. Pritom neokrádali len zemepánov či šľachtu, ale aj dedinský ľud. Raz vraj v dedine („u Konca“) ukradli veľkého čierneho býka a vedúc ho hore chotárom pili, spievali a zabávali sa. Či to skutočne tak bolo alebo ide len o legendu nevedno, ale isté je, že prepady ľudí neboli zriedkavosťou ešte ani v prvej polovici 19. storočia. Nakoniec možno dodať, že tresty pre chytených zbojníkov boli prísne. Veľmi často to bol trest smrti – obesenie „na háku“ a pod.

Menoslov zamagurských zbojníkov potvrdzuje, že títo pochádzali z najchudobnejších, a teda najviac postihnutých obcí. Sympatie s účinkovaním zbojníkov zachoval zamagurský ľud v početných povestiach a rozprávkach. Hrdinom početných povestí, legiend a spomienkových rozprávání je zbojník Jendruš – najznámejší zamagurský zbojník. Bol kapitánom zbojníckej družiny, ktorá striehla na najdôležitejších cestách, ktoré prechádzali severným Spišom. Pritom je zaujímavé, že nie je známe, v ktorom období Jendruš zbojnil, ani kto to bol. Nedá sa vylúčiť, že činy, ktoré vykonal iní zbojníci, ľud pripísal tomuto chýrnemu zbojníkovi.²¹

Remeselníctvo: Hoci Zamagurie má najmä poľnohospodársky a dobytkársky charakter, od prvopočiatkov tu existovali aj remeslá a domácka výroba. Remeselníctvo súviselo predovšetkým so získavaním obživy (poľnohospodárske a drevorubačské nástroje), bývaním (stavba domov a hospodárskych budov) a odievaním (tkanie a šitie rôznych druhov odevov). Z jednej strany remeslá a domácka výroba slúžili pre vlastnú potrebu, resp. potrebu spoluobyvateľov, a z druhej strany pre plnenie poddanských povinností voči feudálnej vrchnosti. Ako sme to mali možnosť vidieť vyššie, naši predkovia boli okrem iného povinní

odovzdávať zemepánom plátno a šindle. Dlžoby si zasa splatili napr. odovzdaním pol voza. Tieto príklady nám dávajú tušiť, že remeslá sa tu objavili veľmi skoro. Teoreticky mohli slúžiť aj na zlepšenie životnej úrovne, avšak vtedajšia doba nevytvorila pre predaj domácich výrobkov dostatočne vhodné podmienky.

Hojnosť kvalitných drevín v okolitých lesoch podnietila v našom kraji vznik rôznych „drevných“ remesiel: debnárstvo, kolárstvo, rezbárstvo, šindliarstvo, tesárstvo a výroba roľníckych nástrojov. Tieto a rôzne iné remeslá sa zvyčajne v rodine tradovali – pri otcovi sa vyučil syn a remeslo sa zachovalo. Postupom času sa s vykonávanými remeselnými prácami spájalo prímenie tej ktorej rodiny. Podľa nich môžeme ešte aj dnes vedieť, kde aký majster v dedine býval a pracoval. Spomeňme aspoň niektorých:

- „do Bednoňa“ - debnár;
- „do Kol’oňa“ - kolár;
- „do Kovoľa“ - kováč;
- „do Kušnieňa“ - kožušník;
- „do Kušnieřicka“ - kožušník (pravdepodobne neskorší);
- „do Mlyna“ - mlynár;
- „do Mlynarky“ - mlynár;
- „do Šustra“ - obuvník;
- „z Karcmy“ - krčmár.

Debnári ponúkali na predaj svoje nádoby, žliabky, žľaby, varešky, soľničky, korýtka, korytá a pod. Kolári vyrábali zasa rôzne veci súvisiace s vozmi, vozíkmi, sánkami atď. Kováč sa zaoberal nielen podkúvaním kónských kopýt, ale aj výrobou rôzneho náradia (sekier, motýk, pluhov vidiel a pod.). Pracou kožušníka bola spracovanie koží a výroba predovšetkým rôznych remeňov, ktoré ľudia potrebovali pri gazdovstve. Popri tom sa venovali aj výrobe „krpcov“ a „serdokov“. Azda len výnimočne robili kožuchy, resp. kožené čižmy, ktoré boli zasa doménou „šustra“. Podobne ako iné remeslá, aj tesárčinu si robili naši predkovia sami. Zrubový dom stavali spravidla štyria tesári a dvaja-traja pomocníci. Pri práci používali rôzne tesárske nástroje: sekera, topor, šnúra, kramľa, vodováha, hoblík a ďalšie. Jedna skupina používala štyri sekery a jeden topor. Čo je pozoruhodné, hrubá stavba zrubu (bez šindľovej krytiny, stropu, dlážok, dverí a okien), ktorú robili štyria tesári, trvala 12 – 15 dní.

Ďalšiu pozoruhodnosť v spojení s remeselníctvom, ktorú treba spomenúť, je hágovský mlyn. Bol to najstarší zrubový mlyn v Zamagurí – postavený roku 1863 a jeho majiteľom bol Andrej Pisarčík. Avšak ani ten

nevznikol „na zelenej lúke“. Bol postavený na mieste staršieho rozobratého mlyna z roku 1793. Vnútorne zariadenia mlyna bolo nasledovné: priestor mlynice (rozšírenej siene) nadväzoval na izbu a komoru. Mlynské kamene s násypným košom boli umiestnené na zvýšenom podlaží mlynice, kde sa dalo prísť po priľahlých schodíkoch. Nakoniec možno dodať, že tento mlyn bol poháňaný vrchnou vodou. Zaiste podobné usporiadanie mal aj jeho „mladší brat“ – reľovský mlyn, ktorého majiteľom bol Jurgovský.

Dalo by sa hovoriť aj o osudoch ďalších remesiel – vyššie spomenutých i nespomenutých, keďže ale neboli nejako zvlášť výnimočné a špecifické, postačí toľko, koľko sme napísali. Nakoniec možno ešte dodať, že remeselníci spočiatku vyrábali rôzne predmety pre seba, neskôr pre susedov, pre dedinu a šikovnejší išli so svojimi výrobkami aj na jarmok. Taktiež je pravdou, že trhovníci, podomoví obchodníci a priekupníci trávili dlhé večery na obchodných cestách v prícestných hostincoch (vozárne). Obyvatelia obce prichádzali k nim a nakupovali potrebný tovar, ako aj odpredávali svoje výrobky. Tak si aspoň trochu vylepšili svoju finančnú situáciu.

Postupom času mnohé remeslá ako také zanikli. Spôsobila to predovšetkým modernizácia výroby, keď sa rôzne predmety, ktoré ľudia potrebujú, vyrábajú novými metódami a na vyššej úrovni v podnikoch a továrňach. Dnes už skutočne nie je problém kúpiť si kožuch či čižmy vyrobené na druhom konci sveta (s najväčšou pravdepodobnosťou v Číne alebo Kórei). ☺ V súvislosti s tým možno krátko dodať, že priemyselňovanie sa máličko dotklo aj Zamaguria – v druhej polovici 20. storočia tu vzniklo niekoľko podnikov – najmä Vagónka (neskôr Zastrova), Obnova-Vkus (neskôr Tatravit).²² Keďže to pre zamestnanie tunajších obyvateľov nestačilo, mnohí mladí sa rozhodli odísť do priemyselnejších centier Spiša.

Poľovníctvo a rybárstvo: Opäť prichádzame k téme, ktorú možno zaradiť tu, ale aj na iné miesto. Hádám rovnako dobre by sme ju mohli zaradiť medzi športové aktivity – napr. vzhľadom na súťaž o rôzne poľovnícke trofeje, alebo medzi činnosti patriace do trávenia voľného času. Z druhej strany je pravdou, že poľovníctvom a rybárstvom si taktiež možno obstarat' časť obživy – preto hovoríme o týchto aktivitách tu, a nie na inom mieste. Najprv niekoľko slov o rybárstve, ktoré však nebolo a nie je v súčasnej obci Reľov príliš rozvinuté. Obecná kronika spomína, že roku 1935 boli rybárskym spolkom do našich riek prvýkrát nasadené pstruhy. Od toho času sa rybárčeniu venovali aj niektorí jednotlivci Reľova a Hágov. Niektorí oficiálne, a niektorí „na čierne“. Spomedzi tých

legálnych možno spomenúť reľovského farára Serafína Rončáka, ktorý chodil chytat' ryby spravidla každý piatok. V najnovšej histórii sa tejto činnosti viac venoval Jozef Pisarčík a jeho syn. V ostatnej dobe sa však ryby z našich riek vytratili a rybárstvo ako také sa prenieslo viac-menej na rieku Dunajec.

Rozsiahle lesné porasty v okolí súčasnej obce Reľov, ako aj susedného Jezerska skrývajú vo svojom lone rôzne druhy divej zveri. Preto už od počiatku sa ľudia snažili využiť túto možnosť na polepšenie svojej situácie. Avšak právo loviť v lesoch patrilo výlučne jeho vlastníkovi – zemepánovi, resp. tomu, komu to on dovolil. Zdá sa, že už vtedy boli medzi poddanými aj nejakí pytliaci. Poukazuje na to zmluva o poddanských povinnostiach, ktorá ukladá pokutu 12 zlatiek človeku, ktorý by zabil lesné zviera alebo chytal ryby. Po zrušení poddanstva prešli lesy aj s ich bohatstvom do rúk niekdajších poddaných. Zemepána nebolo, a tak sa o lesnú zver museli starať samotní obyvatelia. Niektorí sa tejto činnosti začali venovať viac, a tak vznikali prvé poľovnícke skupiny.

V súčasnej obci Reľov a v susednom Jezersku vzniklo 15. apríla 1993 Poľovnícke združenie (PZ) „Magura“ Reľov. Jeho vznik sa viaže s rozdelením pôvodného PZ „Magura“ so sídlom v Spišskej Starej Vsi. Revír tohto združenia sa rozprestiera v katastroch obcí: Reľov – miestna časť Reľov, Reľov – miestna časť Hágy, Jezersko, Slovenská Ves a Výborná, čo predstavuje pomerne veľkú rozlohu (2602 hektárov). V revíre sa nachádza predovšetkým jelenia a srnčia zver. V našich lesoch sa nachádzajú aj rôzne iné zvieratá. Niekoľkokrát sa tunajší ľudia mali možnosť stretnúť s medveďom, ktorý z času na čas prichádza aj bližšie k ľudským obydliam – navštívil napr. úle Jána Marhefku v miestnej časti Hágy alebo aj poľnohospodárske družstvo „Zamagurie“ v Spišských Hanušovciach. Roku 2002 pozorovali členovia poľovníckeho združenia „Magura“ zvýšený počet potulujúcich sa medveďov. Spolu ich napočítali až šesť. V niektorých obdobiach je viac vlkov, ktorí v troj až štvorčlenných svorkách napádajú jeleniu zver, čím spôsobujú jej značný úbytok.

Členovia PZ „Magura“ Reľov, ktorých z roka na rok pribúda, každoročne venujú veľkú pozornosť prikrmovaniu lesnej zveri. Roku 2002 malo združenie už 26 členov a úlohou každého z nich bolo zabezpečiť na zimné prikrmovanie zveri aspoň tri metráky sena. Do krmelcov vyviezli taktiež krmne zemiaky a zemiakový odpad, ktorými po celú zimu zásobovali krmelce a dopĺňali chýbajúcu soľ. Týmto spôsobom je o zver dostatočne postarané počas každej zimy. V súčasnosti je predsedom opisovanej organizácie Eduard Vnenčák, päťčlenný výbor

dopĺňajú: Martin Kiska, Milan Nevický, Ľubomír Kovalčík a František Dudžák.

Na záver možno ponúknuť prehľad najsilnejších trofejí, ulovených členmi PZ „Magura“ Reľov: jelenia trofej (216,38 bodov CIC) – Milan Soska; srnčia trofej (106,13 bodov CIC) – Jozef Gurecka; diviacia trofej (118,05 bodov CIC) – Milan Soska. Treba aj to povedať, že popri zaregistrovaných poľovníkoch azda vždy jestvovali aj pytliaci. Napr. roku 1995 v lokalite „Galganove“ neznámy pytliak zastreľil asi dvojročného medveďa, z ktorého na mieste zostala len kostra so zvyškami mäsa. Hlavu, kožu a pazúry si neznámy ostrostrelec odniesol na preparovanie.²³ V závere tejto časti ostáva vyjadriť nádej, že tak členovia PZ „Magura“ Reľov, ako aj ostatní obyvatelia, budú chrániť prírodu, a tiež čiernu, vysokú i pernatú zver našich lesov.

Odchody za prácou a súčasné podmienky: Poľnohospodárstvo – hlavný druh zamestnania a zároveň zdroj obživy obyvateľov obcí Reľov a Hágy – nikdy nebolo v týchto krajoch veľmi výnosné. Nakoľko zamagurské rodiny bývali spravidla početné, mnohí mládenci a dievčatá odchádzali do služby nielen do zamagurských obcí, ale aj do spišských miest (Kežmarok, Spišská Belá, Ľubica, Spišská Nová Ves a pod.). To boli prvé – individuálne odchody za prácou. Nevýslovná bieda v 19. storočí nespôsobila len to, že na jeseň 1846 sa napriek blížiacej zime pohli veľké vlny vystaľovalcov do južných krajov, ale vyvolala aj početné nepokoje a vzbury, rozmohlo sa žobranie a nanovo sa zaktivizovali početné zbojnícke skupiny.

Keď v posledných desaťročiach 19. storočia zachvátila Spiš mohutná vlna vystaľovalectva za more, strhla so sebou aj značnú časť zamagurskej mládeže. Kým sa nenaskytna iná možnosť, ľudia sa držali málo výnosného poľnohospodárstva. Keď sa však naskytna príležitosť lepšieho zárobku, mnohí sa rozhodli opustiť ťažkú roľnícku prácu a zarobiť si na živobytie iným spôsobom. Počet obyvateľov obcí Reľov a Hágy po roku 1869 ustavične klesal. Väčšina z nich sa zapojila do veľkej, emigračnej vlny, ktorá v tom čase smerovala zo všetkých chudobných oblastí Spiša do zámorských krajín za prácou a chlebom, hľadájuč takto východisko z biedy a nedostatku v rodnom kraji.

Kým roku 1880 mali Reľov a Hágy spolu 715 obyvateľov, roku 1910 ich bolo 563 a roku 1921 už len 511. Spomenuté čísla svedčia o tom, že emigračná vlna pokračovala. Vplyv na jej udržanie mohol mať aj osudný požiar obce Reľov roku 1914, kedy zhorel aj dovtedy najstarší dom obce z roku 1772. Keďže ľudia stratili svoje domovy i majetky, mnohým bolo ľahšie odísť a začať život v inej časti zeme. Za more sa

cestovalo najčastejšie cez prístav v Hamburgu, kam sa ľudia dostali železnicou buď z Poľska, alebo cez Bohumín. Tam ich už čakali agenti, ktorí ich nalodovali na lode. Cesta loďou trvala približne dva týždne. Niektorí z vystaľovalcov sa po čase vrátili a za našetrené peniaze si kúpili pozemky, mnohí však v Amerike ostali navždy.

Po vzniku prvej Československej republiky sa „prvá veľká vlna“ odchodu za prácou ukončila. Obyvateľov v zamagurských obciach postupne pribúdalo a v súčasnej obci Reľov dosiahlo svoj vrchol začiatkom 60. rokov. Potom prišla „druhá veľká vlna“ odchodu za prácou – tento krát nie za more, ale na druhú stranu Spišskej Magury. Súvisela s možnosťami práce v priemyselných centrách. Keďže v Zamagurí bol priemysel rozvinutý len veľmi slabo, mnohí ľudia odchádzali za prácou do vzdialenejších miest. Niektorí dochádzali do zamestnania denne a pracovali i v podniku i na gazdovstve. Mnohí ďalší – najmä mladí – sa rozhodli natrvalo opustiť svoju rodnú dedinu a usadiť sa v meste, kde mali zabezpečenú prácu i byt. Pohnútkou k odchodu do priemyslu boli iste aj „kontingenty“, ktoré musel každý súkromne hospodáriaci roľník odvádzať štátu za „symbolickú“ sumu peňazí. Týmto spôsobom sa súčasná obec Reľov najmä v 70. a 80. rokoch minulého storočia rapídne zmenšila (od roku 1970 do roku 1990 sa počet obyvateľov znížil o 251 ľudí).

Mnohí mladí i starší odchádzali natrvalo pracovať i bývať do Popradu (Vagónka), Matejoviec (Tatramat), Kežmarku (Tatraľan), Spišskej Belej (Tabaková výroba), Svitú (Chemosvit, Tatravit) a ďalších miest. Detí sa rodilo málo, mladí odchádzali, starí nevládali. Týmto spôsobom sa súčasná obec Reľov postupne stávala „dedinou starších ľudí“. Situácia sa postupne začala meniť v 90. rokoch, keď sa „druhá veľká vlna“ odchodu za prácou zastavila a počet obyvateľov prestal rapídne klesať. Neznamená to, žeby začalo ľudí pribúdať, ale prestali vo veľkom odchádzať. V dôsledku faktu, že na začiatku 90. rokov žili v obci väčšinou starší ľudia, populačná krivka aj naďalej mierne klesá. Je však potešujúce, že v ostatnom období sa do obce nastaľovali niektoré mladé rodiny, čo sľubuje svetlejšiu budúcnosť.

Zároveň tunajší obyvatelia v značnej miere prestali chodiť za prácou do spišských miest – niektorí z bývalých robotníkov odišli do dôchodku, iní stratili prácu a iní sa tak rozhodli pre neustále drahšie cestovné. Súčasná situácia je taká, že niektorí obyvatelia majú prácu v podnikoch, roľníckych družstvách alebo u súkromných podnikateľov v Zamagurí, niektorí naďalej dochádzajú za prácou do spišských miest na druhej strane Spišskej Magury, iní sa podujali na prácu v lese, a len ojedinele v poľnohospodárstve. Mnohí si „popri zamestnaní“ chovajú aj nejaké domáce zvieratá – viac-menej len pre vlastný úžitok.

Rozprávajúc o palete súčasných zdrojov obživy tunajších obyvateľov treba spomenúť aj prípady, keď mladí ľudia odchádzajú za prácou nielen do slovenských miest, ale aj do zahraničia (predovšetkým do Českej republiky, Nemecka, Rakúska, Francúzska, Švajčiarska a pod.). Väčšina tam pobudne len kratšiu dobu a vracia sa naspäť, no niektorí odchádzajú na turnusy aj dlhšiu dobu. Nakoniec je tu nový fenomén – tzv. verejno-prospešné práce. Niektorí obyvatelia, ktorí nemali to šťastie, aby získali zamestnanie iným spôsobom (nezamestnanosť v Kežmarskom okrese bola napr. roku 1997 až 21,91 %), boli a sú načas alebo aj natrvalo zamestnaní obecným úradom, ktorý pre tento účel získava od štátu finančné prostriedky.

V závere sa chceme opäť vrátiť k pôvodnému zamestnaniu obyvateľov Reľova a Hágov a spomenúť niektoré ťažkosti, s ktorými sa stretávajú dnešní „drevorubači, pastieri a roľníci“. Vzhľadom na veľké lesné plochy sa zdá, že lesní pracovníci budú mať v tomto kraji vždy dostatok práce. Ťažkosti im spôsobujú predovšetkým rozbité cesty, o ktoré sa často nemá kto starať. Ďalej sú to kôrovce, spôsobujúce choroby a znehodnotenie drevín, ako aj víchrice, ktoré v nedávnom období narobili v našich lesoch mnoho škôd. Napriek tomu les dáva možnosť zárobku, len ide o rozvahu jeho správcov, aby tak nebolo len dnes, ale aj zajtra – aby sme si zachovali to lesné bohatstvo, ktoré sme zdedili po otcoch.

Hovorí sa, že ovce poskytujú trojaký úžitok: mäso, vlnu a syr. Chovatelia oviec majú v ostatnom čase problémy s odpredajom jahňacieho mäsa na talianske trhy. Spôsobili to lacnejší dodávatelia z iných krajín východnej Európy. V niektorých rokoch sa situácia vylepšila, aj syr sa predával, ale dlhodobé problémy boli a sú s odpredajom vlny. V okolí chýba pradiareň, ktorá by vlnu spracovávala. Problémy s výkupom vlny odrádzajú mnohých chovateľov oviec, pretože strihanie je drahé a vlnu nemá kto kupovať. Paradoxom zostáva, že o tovar, ktorý sa vo svete považuje za luxusný, nemá u nás nikto záujem. Pri súčasnom zvyšovaní cien kŕmnych zmesí sa časom aj táto forma obživy stáva málo výnosná. Dúfajme, že v budúcnosti sa situácia zlepší.

Ten, kto sa dnes vo väčšom rozhodne pre poľnohospodárstvo, ocitá sa v dvakrát nepriaznivej situácii – ak je dobrá úroda, je slabý predaj, lebo aj iní majú dosť; ak je zlá úroda, predaj by bol finančne výhodný, ale niet čo predávať. Stávali sa aj také prípady, že pri bohatej úrode poľnohospodárske podniky zemiaky radšej ponechali navnivoč, pretože by ich drahšie vyšiel zber a odvoz na predaj, akoby za predané zemiaky získali. V ostatnom čase sú taktiež problémy so zemiakovou plesňou,

ktorej možno zabrániť len chemickými postrekmi, a taktiež s nízkym výnosom obilnín rôzneho druhu.²⁴

* * * * *

Nachádzame sa na konci tejto obsažnej a mnohorozmernej kapitoly, ktorá odráža šírku aktivít človeka, starajúceho sa o každodennú skyvu chleba. Mali sme možnosť poznať klimatické podmienky i bohatosť prírody, ktorá obklopuje súčasnú obec Reľov. Pripomenuli sme si, ako bývali a ako sa obliekali naši predkovia. Nakoniec sme si porozprávali o ich práci, ktorá bola ťažká, ale prinášala aj vnútornú radosť a uspokojenie. Na konci tejto kapitoly možno položiť otázku: „Ako ďalej?“ V ostatnom čase sa čoraz viac hovorí o agroturistike, ktorá by mohla priniesť tunajším ľuďom prácu i finančné výnosy. Tejto myšlienke praje blízkosť mnohých prírodných krás Zamaguria, ako aj možnosť zimných športov v neďalekom Jezersku. V lete by sa návštevníci mohli venovať turistike alebo cykloturistike. Keby sme k tomu pridali aj niečo z tunajšej kultúry a architektúry, podľa bývalého starostu obce Reľov – Jozefa Mašlonku – by stálo za to o načrtnutej myšlienke premýšľať.²⁵

Použité pramene:

- ¹ E. Pavlík, *Kapitoly z dejín Spišskej Magury*, in: *Z minulosti Spiša IX.-X.*, red. I. Chalupecký, Levoča 1998, s. 95-98.
- ² *Kronika obce Reľov*, Archív Obecného úradu v Reľove; Porov.: M. Dudziková, *Spišská Magura a Pieniny*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 14-15.
- ³ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, Archív Obecného úradu v Reľove; Porov.: M. Dudziková, *Spišská Magura...*, op. cit., s. 14-15.
- ⁴ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; J. Marhefka, *Dejiny obce a farnosti Reľov*, magisterská práca, Spišská Kapitula 1995, s. 13.
- ⁵ *Kronika obce Hágy*, op. cit.
- ⁶ M. Griger, *Umelecko-historické pamiatky Zamaguria*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 162-163.
- ⁷ *Kronika obce Hágy*, op. cit.; *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ⁸ E. Pavlík, *Reľov*, rukopis, Privátny Archív Eduarda Pavlíka ml.
- ⁹ *Kronika obce Hágy*, op. cit.; *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ¹⁰ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Kronika obce Hágy*, op. cit.; E. Pavlík, *Reľov*, op. cit.
- ¹¹ E. Pavlík, *Rozvoj zdravotníctva*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 175-178.
- ¹² A. Pempčák, svedectvo vo forme rukopisu, Privátny Archív Ondreja Štefaňaka; Jo. Marhefka, svedectvo v osobnom rozhovore; *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ¹³ E. Pavlík, *Zaniknuté sklárne v Zamagurí*, rukopis, Privátny Archív Eduarda Pavlíka ml.
- ¹⁴ E. Pavlík, *Reľov*, op. cit.
- ¹⁵ E. Pavlík, *Hágy*, op. cit.
- ¹⁶ *Sčítanie ľudu roku 1869 – Reľov*, Štátny oblastný archív v Levoči; *Sčítanie ľudu roku 1869 – Hágy*, Štátny oblastný archív v Levoči.
- ¹⁷ *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ¹⁸ E. Pavlík, *Dejiny Zamaguria do roku 1918*, rukopis, Privátny Archív Eduarda Pavlíka ml.
- ¹⁹ E. Pavlík, *Reľov*, op. cit.
- ²⁰ E. Pavlík, *Hágy*, op. cit.
- ²¹ E. Pavlík, *Zbojníctvo na Zamagurí*, in: *Z minulosti Spiša XI.*, red. I. Chalupecký, Levoča 2003, s. 33-38; J. Olejník, *Hmotná a duchovná kultúra zamagurského ľudu*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 132; A. Veselovská, svedectvo v osobnom rozhovore.
- ²² *Kronika obce Reľov*, op. cit.; J. Soska, svedectvo v osobnom rozhovore; M. Griger, *Industrializácia Zamaguria*, in: *Spišská Stará Ves a Zamagurie*, red. M. Griger, Košice 1988, s. 79-83.
- ²³ *Kronika obce Reľov*, op. cit.; *Reľovský spravodaj*, roč. I., Reľov 2008.
- ²⁴ *Kronika obce Reľov*, op. cit.
- ²⁵ *Kronika obce Reľov*, op. cit.